

BIJLAGEN

Voor:

Gemeente Rotterdam
Dienst Stadsontwikkeling

1 juli 2014

Met enkele kleine correcties 8-9-14

Perspectieven op de Luchtsingel

verkenning naar de effecten van een Stadsinitiatief

R. van Raak, M. Verhagen, M. Lodder, D. Loorbach (DRIFT)
G.J. Peek, M. Meijer (Hogeschool Rotterdam)

A. Toelichting conceptueel raamwerk

De uitgangspunten voor een raamwerk voor gebiedsontwikkeling Nieuwe Stijl zijn (zie hoofdstuk 1):

- Het begin punt van het onderzoek zijn de percepties en verwachtingen onder stakeholders en andere actoren; deze in kaart te brengen en een wetenschappelijke reflectie hierop. Maar voor zover mogelijk binnen dit onderzoek, wordt de gepercipieerde impact wel degelijk feitelijk onderzocht en gekwantificeerd. Ook kan op de percepties, verwachtingen en feiten vanuit theoretische inzichten gereflecteerd worden.
- Multi-schaal: ontwikkelingen hebben effecten op diverse geografische schaalniveaus en worden zelf beïnvloed door autonome ontwikkelingen en acties van anderen op verschillende schaalniveaus.
- Multi-perspectief: er moet aandacht zijn voor de observaties, verwachtingen en ideeën van de direct betrokkenen maar ook van relatieve buitenstaanders. Anders ontwikkelen betekent ook vaak de doelen en zeker de middelen bijstellen gedurende het proces. Een onderzoek naar impact zal dus naar de *oorspronkelijke doelen én de emergente doelen* moeten kijken. Tot slot
- Ook aandacht voor de toekomstige impact van het project en mogelijkheden om deze te *vergroten / verbeteren*, zo biedt het feit dat de Luchtsingel nog lang niet afgerond is, ook een kans om gedurende het traject te leren en indien gewenst bij te sturen.

A.1 Verwachtingen, percepties, feiten, reflectie....

Een directe 'meting' van de effecten van de Luchtsingel is niet mogelijk om een aantal redenen. Ten eerste loopt het project simpelweg nog en zullen zelfs de meer directe effecten tijd nodig hebben om zich te openbaren: bijvoorbeeld omdat mensen de route nog moeten ontdekken, en de identiteit van de Luchtsingel deels door de gebruikers nog gevormd zal worden. Bovendien zullen bijv. investeringsbeslissingen, omzetschommelingen, nieuwe initiatieven, nieuwe netwerken ook (nog) in de jaren erna kunnen ontstaan. Ten tweede zijn dit soort effecten ook na verloop van tijd lastig meetbaar. Data is op dit lage schaalniveau lang niet altijd aanwezig en vaak ook niet in de goede vorm; het verzamelen van nieuwe data is niet altijd mogelijk en zal dan niet meer dan een nulmeting vormen. Ten derde, de Luchtsingel heeft ambities die verder gaan dan alleen een impact op de directe indicatoren in het gebied. Minstens zo belangrijk zijn indirecte effecten (zie ook bijlage H). Deze indirecte effecten, bijv. het effect op de uitstraling van Rotterdam, of de voorbeeldfunctie voor leren over anders ontwikkelen en besturen zijn niet of nauwelijks meetbare grootheden of de grootheid betreft direct beleving (zoals bij het versterken van identiteit).

Daarom, zijn het startpunt van deze studie de 'narratieven' of verhalen rondom de Luchtsingel geweest, waarbij we die verhalen breder dan alleen het oorspronkelijke verhaal van de initiatiefnemers hebben gezocht (zie hierna). Na een scan van bronnen uit meerdere perspectieven (zie hierna), kwamen we tot de volgende vier belangrijkste verhalen:

1. De Luchtsingel in de context van de ontwikkelingen in het Oostelijk CS-gebied en als bepalende schakel in die ontwikkelingen. Dit verhaal gaat sterk over de directe effecten van de Luchtsingel op het gebied.
2. De Luchtsingel als inspirerend voorbeeld voor een andere vorm van ontwikkelen, of Rotterdam als creatieve stad of een 'icoon' met aantrekkingskracht. Dit verhaal richt dus meer op de indirecte effecten op grotere schaal.
3. De Luchtsingel als het eerste Stadsinitiatief, een vorm van burgerparticipatie op ongekende schaal en het enige Stadsinitiatief dat zich zo sterk in de publieke ruimte afspeelde. In dit verhaal speelt het spoor van bestuurlijke vernieuwing (zie inleiding) de belangrijkste rol.
4. De kritiek en twijfel over dit Stadsinitiatief en de Luchtsingel. Deze zijn onderdeel van de voorgaande punten, maar vormen ook zich een duidelijk onderscheidende, antagonistische verhaallijn.

A.2 Multi-perspectief

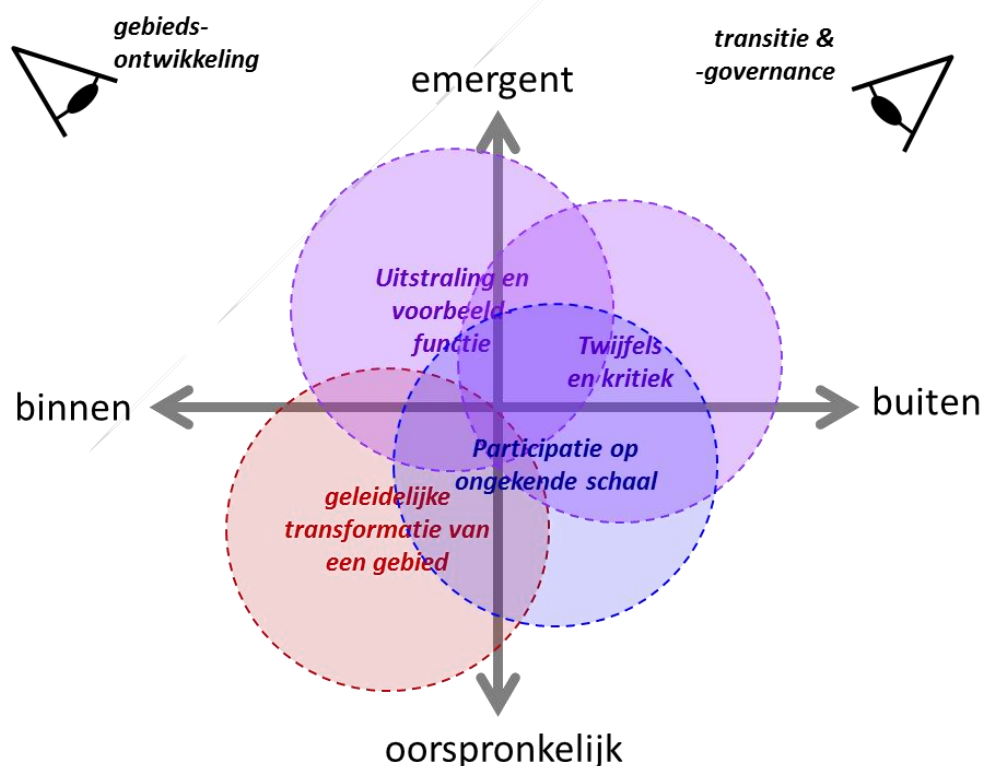
In dit onderzoek wilden we zowel de verhalen van de 'insiders' en 'outsiders' meenemen. Bovendien wilden we enerzijds scherp kijken naar de oorspronkelijke bedoelingen van de Luchtsingel, maar ook ruimte laten voor leren over de doelen, het identificeren van nieuwe kansen in het project en het aandragen van doelen (of randvoorwaarden) door mensen die niet direct bij het project betrokken zijn. Onderstaande figuur laat zien hoe deze twee dimensies, tot vier categorieën van percepties en verwachtingen over effecten leidt. De pijlen symboliseren dat we ook proberen te begrijpen hoe deze categorieën interacteren.

Het is overigens ook nog enigszins van het perspectief afhankelijk, wie direct betrokkenen en wie buitenstaander is, bijv. de initiatiefnemers van de Luchtsingel waren in het verkiezingsproces (waar dit onderzoek zich niet op richt), relatieve buitenstaanders. Terwijl juist in de uitvoering, de gemeente op enige afstand stond.

In de vorige paragraaf identificeerden we vier verhalen. Deze verhalen bestrijken samen alle categorieën (zie figuur hieronder):

- Het verhaal geleidelijke transformatie van het gebied is de belangrijkste drijfveer in het voorstel van de initiatiefnemers, anderen ondersteunen dit verhaal.
- Het verhaal van uitstraling (voor de stad) en voorbeeldfunctie (voor anders ontwikkelen) is deels ook al in het oorspronkelijke voorstel en presentaties voorzien, maar in de loop der tijd is het belang hier wel van toegenomen. Ook juist mensen die betrokken zijn, maar wel op enige afstand, dragen dit vaak als belangrijk verhaal aan.
- Het verhaal van participatie op ongekende schaal staat iets verder van de initiatiefnemers af. De Luchtsingel was oorspronkelijk niet een plan om als Stadsinitiatief te dienen; en initiatiefnemers hebben het winnen van het Stadsinitiatief als een enorme steun in de rug, maar soms ook als een worsteling ervaren. Het zijn juist mensen met enige betrokkenheid of sterke interesse in de ontwikkelingen (bijv. vanuit de gemeente en politiek) die de Luchtsingel (ook) als een bestuurlijke vernieuwing interpreteren.
- Het verhaal van twijfels en kritiek wordt het sterkst gedragen door mensen die wel met interesse de Luchtsingel volgen maar er niet direct bij betrokken zijn (al zijn enkele meer direct betrokkenen ook kritisch op bepaalde punten).

Vier verhalen t.o.v. de twee dimensies (rood: anders ontwikkelen, blauw: anders sturen, paars: gemengd)

B. Bronnen

Documentenstudie

1. Documentatie rondom stadsinitiatief Luchtsingel en aanpalende activiteiten, o.a.:
 - Raadsstukken Stadsinitiatief 2012
 - Originele plan ZUS gemaakt voor Biënnale
 - Originele plan ZUS gemaakt voor stadsinitiatief
 - Overzichten spin-off/pre-Luchtsingel/Luchtsingel zoals door ZUS opgesteld
 - Uiteindelijke plan van ZUS voor stadsinitiatief (na winnen van stadsinitiatief waardoor budgettaire meer ruimte ontstond), inclusief andere activiteiten naast Luchtsingel zoals Dakakkers etc.
 - Subsidiebeschikking
 - Uitvoeringsovereenkomst
 - Begrotingen zoals ingediend voor de subsidie-beschikking en overzicht najaar 2013.
 - Nieuwsbrieven
2. Plannen, visies, rapportages en artikelen over het gebied “Central District”, zowel eerdere alternatieve ontwikkelingen (bijv. Schieblock, Creative Cube) als de ‘traditionele plannen’
3. De uitslag van de Stadsinitiatief verkiezingen (ook naar deelgemeente)
4. Gegevens over WOZ-ontwikkeling, voor zover beschikbaar
5. De nieuwe Rotterdams duurzaamheidsmonitor Rotterdam Sustainability Profile

Media

- Lexisnexis database: landelijke en regionale dagbladen
- Vakmedia architectuur, stedenbouw en onroerend goed
- Online discussie platforms en blogs (vers beton, skyscrapercity)
- Online lokale media (RTV Rijnmond, AD), inclusief comments
- Debat 11 december 2013.

Enquêtes

- Online enquête ondernemers gebied (zie bijlage F)
- Enquête via Burgerpanel (zie I)

Sessie

→ zie verslag en aanwezigheidslijst expert- & stakeholdersessie (bijlage E)

Twitteranalyse: zie bijlage I.

Gesprekken

- Initiatiefnemers
 - Elma van Boxel, Jouke Sieswerda, Anne-Wil Hop
 - Raad van Toezicht Alliantie
 - Paula Verhoeven*
 - Cor Verhulst
 - Ron Voskuijl*
- Betrokkenen gemeente
 - Vera Bauman
 - Myron Freling
 - Gabor Evertaert, Bureau Binnenstad
 - Roger van der Kamp
 - Maarten van de Donk (gemeenteraadslid voor de VVD)
 - dhr. Blok, programma-manager RCD
- Omwonenden, belanghebbenden, ondernemers in en rondom gebied **)
 - Salt Season
 - Proveniersstraat: La Cazuela en Cafe Boon
 - David Lloyds
 - Wijkagent (dhr. Schoon)
 - Lungo
 - Mangrove
 - Shell pompstation
 - Yulius College Heer Bokelweg
 - LSI
 - Codum
 - Grafisch Lyceum
 - Bewonersvereniging Delftsepoort
 - Havensteder

*) Ook werkzaam bij de gemeente Rotterdam

**) Een aantal van deze partijen is meer of mindere mate ook betrokken geweest bij het opzetten en uitvoeren.

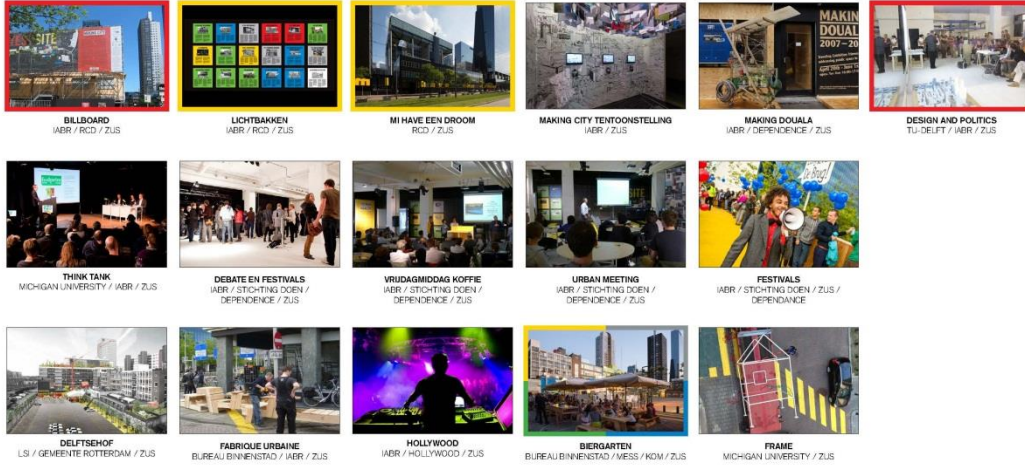
C. Afbakening activiteiten Luchtsingel

PRE-TEST SITE

KEY	PLEKKEN MAKEN
WISNING	VERDICHTING
TRANSFORMATIE	LOKALE ECONOMIE

TEST SITE ROTTERDAM

STICHTING DE LUCHTSINGEL

SPIN OFF

(Herzien) overzicht zoals aangeleverd door ZUS 28.4. 2014

In deze bijlage proberen we tot een afbakening van welke activiteiten tot de ‘stadsinitiatief Luchtsingel’ behoren, welke activiteiten hieraan voorafgingen en welke activiteiten later of parallel hebben plaatsgevonden, mogelijk als gevolg van de Luchtsingel. Dit is om twee redenen van direct belang voor de impactstudie

1. Het scherp afbakenen van welke activiteiten tot de Luchtsingel behoren, maakt duidelijk **waarvan** we de impact bepalen. Bovendien helpt een duidelijk beeld waar de activiteiten uit bestonden, anderen om zich een oordeel te vormen op wat de impact van die activiteiten zou kunnen zijn. Daarbij merken we wel op dat, zoals eerder gesteld, mensen in hun mening over de Luchtsingel, hun eigen definitie van de Luchtsingel hanteren. In enquêtes en interviews wordt wel kort toegelicht wat de Luchtsingel omvat maar dit is niet zo uitgebreid als in deze paragraaf; bovendien is het niet ondenkbaar dat een respondent antwoorden geeft vanuit zijn, impliciete afbakening, i.p.v. de hem aangereikte afbakening door de onderzoeker.
2. **Het bepalen van aard, aantal en omvang van spin-offs:** spin-offs zijn een directe vorm van impact van de Luchtsingel. Onder een spin-off verstaan we een activiteit of andere ontwikkeling, waar een plausibele relatie tussen stadsinitiatief Luchtsingel en de activiteit is waarbij deze activiteit ontstaan is vanuit kennis, ervaring, contacten vanuit stadsinitiatief Luchtsingel maar die niet als primaire activiteit gestart en of gefinancierd is binnen het stadsinitiatief Luchtsingel. Gezien het aantal (mogelijke) spin-offs en de verwevenheid van de Luchtsingel met andere ontwikkelingen in het gebied is dit niet een zuivere objectieve of causale relatie. Wel hebben onderzoekers kritisch gekeken naar aangedragen relaties.

Er zijn duidelijk verschuivingen in de afbakeningen in de tijd. Soms lijkt dit meer een kwestie van herdefiniëren, maar vaak lijkt een verschuivende afbakening ook te reflecteren dat plannen aangepast zijn. Een bestudering van de afbakening geeft dus ook nog inzicht in adaptief ontwikkelen in het gebied.

Uitgangspunt zijn diverse overzichten en plannen die door Stichting Luchtsingel (en soms ook ZUS direct) zelf zijn opgesteld voor diverse doeleinden. Deze documenten zijn doorlopen waarbij werd gekeken naar beoogde activiteiten zoals genoemd in inhoudsopgave, daadwerkelijke kopjes, blokkenschema's, losse beschrijving, getekende plattegronden incl. tekst en begrotingen. Gezien de terugkerende factor van het blokkenschema is dat als uitgangspunt voor activiteitenoverzicht genomen (bij de IABR documenten zijn de inhoudsopgaves leidend geweest). Daarbij moet wel bedacht worden dat deze documenten oorspronkelijk niet voor een studie zoals deze gemaakt zijn. Bovendien zijn er verschillen in lengte van documenten, communicatievorm (kaart, schema en tekst). Wanneer de aanmaakdatum van documenten dicht bij elkaar lagen in tijd en ze inhoudelijk redelijk consistent leken, hebben we voor de overzichtelijkheid deze documenten niet in het spreadsheet opgenomen. Dit geldt ook voor activiteiten van IABR die niet terugkwamen in de laatste versies van de Luchtsingel documenten. Dit verklaart dus ook voor een deel de verschillen in het volgende overzicht.

Tot slot zijn er uiteraard ook wijzigingen binnen activiteiten. Zo kent de Luchtsingel variant in het oorspronkelijke plan (zoals ingediend voor de verkiezingen) een aantal uitbreidingen, waaronder het geschikt maken voor fietsers, die in latere plannen verdwenen zijn.

Bovendien moet opgemerkt worden dat voor de definitieve subsidietoekenning het onderscheid tussen wat aan het stadsinitiatief voorafging, wat het stadsinitiatief behelsde en wat er uit volgde niet altijd scherp was. Juist het subsidie-karakter van het stadsinitiatief heeft een rol gespeeld in dit onderscheid aan te brengen. Op de volgende pagina's tonen we een overzicht van diverse genoemde activiteiten. In het algemeen is een onderscheid te maken tussen:

- De 'software' (niet-fysieke en tijdelijke projecten zoals evenementen, of 'aanzwengelen van projecten') en 'hardware' (de brug, daktuin, park etc.).
- Concrete projecten en meer algemene activiteiten (zoals communicatie, administratie, etc.)
- Activiteiten uitgevoerd door de initiatiefnemers (in de hoedanigheid van St. Luchtsingel of ZUS) en een enkele betrokkene in het gebied en activiteiten die zijn uitbesteed.

CONCEPT

Noten

- a Nu genoemd Design & Politics
- b Biertuinen als pop-up economy (zoals genoemd in IABR Verantwoording p.84)
- c Staat zowel bij 'Getart' als bij 'Spin off' - kan niet in beide kleuren weergegeven dus nu 1 gekozen
- d Zebra's waren er al; zie foto p.21.
- e Vanaf nu dakladder genoemd
- f pláttegrond p.16
- g pláttegrond p.16
- h in begroting, op pláttegrond en als 1 van de 5 projecten, p.24

Vragen/ niet helemaal helder

- 1 Festival¹ wordt zowel in Pre Text site als in Spin-off genoemd
- 2 In oorspronkelijke begroting worden 5 pop-up stores begroot; hoeveel zitten ze nu?
- 3 Lijkt dat dit eerder '1 make Rotterdam' was
- 4 In dit document worden zowel global trade centre als Groot genoemd; eerste als spin off, tweede als onderdeel van LS. Vanaf november 2013 wordt geen global trade centre meer genoemd, wel Groot. Gezien omschrijving van Groot lijkt het wat voorheen global trade centre werd genoemd, dus onduidelijk waarom twee verschillende activiteiten.
- 5 Dependence architecture of elements debat en tentoonstelling
- 6 Lijkt zelfde als programmering Deftsehof
- 7 Lijkt zelfde als Parkeerplaats Podiumstructuur - Lijkt dat Festival/ Podiumstructuur/ Mosaic/ Pop up stores en Pop up economy door elkaar gebruikt worden.

Activiteit	2011, 11 SEPTEMBER WERKROEP IABR P.39	2011, DECEMBER VOORSTEL STADSMATERIEEL IABR P.39	2012, 3 JULI STADSMATERIEEL LUCHTSINGEL P.16	2013, MAART (of FEB 2014?) IABR VERANTWOORDELIJKHEID LUCHTSINGEL P.16	2013, APRIL PERS. MOMENT P.7	2013, NOVEMBER PIJL PIRAMIDE slide 25 (presentie)	2014, JANUARI DO BOEK LUCHTSINGEL P.122	2014, OKTOBER DO BOEK LUCHTSINGEL P.110
#1: Urban meetings								
#9: Dépendance – tentoonstelling TSR – CSR							a	a
Billboard								
Lichtbakken								
Mi have a dream					*			
Making city tentoonstelling					*			
Making Douala					*			
Hollywood					*			
Vrijdagmiddag koffie								
Debate en festivals								
Think Thank								
Festivals							1	
c4.2 Dependance								
c4.1 Schieblock								
#4: Delftsehof - route								
Spaceframe								
c4.3 pop up stores in bestaande bebouwing				2		b		
c2.1 Fabrique Urbaine				*				
Motel Mozaïque								
Hofpark								
Stageplekken								
Starter units								
#2: Delftsehof - pocketpark						c		
Zebra's						d		
Dak Hofbogen				*				
#5: Schieblock - daktuin				e				
#1: Luchtsingel: Schiekade -Hofbogen - Pompenburg				*				
I make Rotterdam					*	*	*	
Communicatie/ online								3
Communicatie/ offline								3
Platform stakeholders								
Beheer en Onderhoud				€				
c3.1 Park Pompenburg				€		*		
Glocal trade centre							4	4
GROOS							4	4
Dakakker Paviljoen								
Boksschool								
#1: Delftsestraat - tijdelijke permanente horecagelegenheid -> later Projecten #C4.6 Omgeving Central Post i.c.m. Green Mobility Park -> later Pavillion Delftseplein -> later Central Park								
Programmering Hofbogen				f				
BAR								
Wunderbaum New Forest								
Hofpoort								
Hofplein 19								
#8: Vrij Metselen – tentoonstelling								5
Hofpoort (2)								
Artist in Residence								
Architecture of Elements								
Studios/ Fabrique Urbaine								
Amsterdams Rotterdam Ambassade								
Dakakker Dining								
Beheer Dakakker								
De komst van Xiu								
Woensdagmiddag cafe								
Dom de Europe								
Mini Mall, (in tekst, niet in inhoudsopgave)								
Hofpoort 24								
c4.7 University								
Hofpark Hostel				*				
#3: Parkeerplaats - Podiumstructuur/ Installatie als mini-stad								6
Parking Pool						7		
Pilot Woningen (vergelijkbaar met eerder IABR Huisvesting tijdelijke units maar nu op andere locatie)								
Clubhouse/ garden the Luchtsingel								
#3: Unilever – glocal sports & food				g				
Productie				€				
Zwembad				h				

Legenda	
Pre-SI Luchtsingel	Onbepaald (IABR ideeën en activiteiten)
Stadsinitiatief Luchtsingel	Luchtsingel oorspronkelijk plan
Spin off	* betekent 'in tekst' € betekent 'in begroting'

Afbakening context/ voor-geschiedenis

Onduidelijke groep voor ons, o.a. niet duidelijk of ze niet zijn uitgevoerd of niet binnen SI-LS en waarom ze zijn weggevalen

Afbakening SI Luchtsingel

onduidelijke groep voor ons, vooral waarom ze wisselend SI LS en spin-off zijn

Afbakening directe spin-off bij sommige vragen we ons af wat de directe relatie met SI LS is.

Afgevalen projecten/ spin-offs

Waaronder 7 kernprojecten van originele plan

D. Toelichting tijdlijn

Eerst volgt een, niet uitputtende, opsomming van gebeurtenissen in de ontwikkeling van Rotterdam Central District oost. In deze chronologische opsomming zijn echter ook de belangrijkste gebeurtenissen rond ZUS die van invloed zijn op het ontstaan van de Luchtsingel opgenomen. Na de tijdlijn volgt een schema met een indicatie van welke elementen uit de ontwikkeling van het gebied als ‘traditionele’ en als ‘alternatieve’ ontwikkeling gekenschetst kunnen worden. Het perspectief hierbij is zoals door Luc Smits verwoordt op het Luchtsingeldebat: In een te ontwikkelen gebied de bebouwing slopen en een grasveld aanleggen totdat er gebouwd kan worden (traditioneel), of de bebouwing en het gebied tijdelijk gebruiken totdat er (gefaseerd en meer gedifferentieerd) gebouwd kan worden (alternatief). Het verschil tussen deze benaderingen en de mogelijke uitkomst daarvan is ruim voor die tijd door ZUS gevisualiseerd in de onderstaande afbeelding.

Tijdlijn

Prelude: De geschiedenis van dit gebied begint in voor de 2e Wereldoorlog toen het inclusief het Hofplein nog tot het centrum van de stad behoorde. Na het bombardement volgde het Wederopbouwplan van van Traa. Hierna behoorde het gebied niet meer tot het centrum. De ondertunneling van de het spoor heeft de ruimtelijke problemen in dit gebied versterkt.

1997: Initiatief van het Rijk tot de Nieuwe Sleutelprojecten (NSP) voor de komst van de HSL

De integrale stedenbouwkundige projecten op en rond de centrale stations van Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Arnhem en Breda en het station Amsterdam Zuid/WTC als onderdeel van de Amsterdamse Zuidas, worden de Nieuwe Sleutelprojecten genoemd. Deze (inter)nationale projecten zijn erop gericht hoogwaardige multimodale knooppunten te maken die de kern vormen van vitale centrumgebieden voor kantoren en woningen en daarmee het (inter)nationaal concurrerend vestigingsmilieu van Nederland versterken. Het Rijk is er sinds 1997 actief bij betrokken, zowel financieel als beleidsmatig. Het Rijk zet circa E1 miljard in om goed functionerende OV-terminals te helpen realiseren en een hoge ruimtelijke kwaliteit te bevorderen. Vanuit drie invalshoeken zijn de projecten van groot nationaal belang; het vergroten van de bereikbaarheid, de versterking van de concurrentiepositie en de ‘quality of life’ in stedelijke netwerken. (Ministerie VROM (2003) Nieuwe Sleutelprojecten in aantocht, Voortgangsrapportage december 2003)

De aansluiting op de HSL maakt de zes locaties aantrekkelijk voor de vestiging van nationale- en internationale bedrijven. De investeringen voor de ontwikkeling van de zes stationsgebieden zorgen tevens voor een belangrijke impuls aan de economische positie van de stedelijke regio's. De stations krijgen onder meer nieuwe voorzieningen, aantrekkelijke kantorenlocaties, extra groen voorzieningen, zodat hier prettige en veilige woongebieden ontstaan. Het Rijk is vanaf 1997 met de Nieuwe Sleutelprojecten begonnen vanuit de Vierde Nota. (www.architectenweb.nl/aweb/redactie/redactie_detail.asp?iNID=7256)

2000: NSP Rotterdam, intentieovereenkomst.

Rotterdam wil zijn positie versterken in de Zuidvleugel en in de Deltametropool als geheel, en daarbij kansen benutten die de ligging in het spoorwegnetwerk van Europese steden biedt. Om deze reden wordt het Centraal Station getransformeerd tot een visitekaartje van de stad. Het moet de allure en de dynamiek van de Maasstad weerspiegelen en een impuls geven aan het vestigingsklimaat van Rotterdam. In het verlengde daarvan moet het station op een logische manier worden opgenomen in het stedelijk grid, met een adres direct aan het Weena. En, maar dat is eigenlijk vanzelfsprekend, het station moet een perfect functionerend mobiliteitsknooppunt worden, waar HSL, trein, metro, RandstadRail, tram, bus, taxi, fiets en auto samenkomen en waar in 2025 naar verwachting 350.000 reizigers per dag moeiteloos hun weg moeten kunnen vinden. Wordt de ontwikkeling van het gebied goed aangepakt, dan heeft dat direct een positief effect op aangrenzende stadsdelen. Door één grote, integrale beweging worden de problemen opgelost en de potenties van de locatie benut. [...] In december 2000 kwamen Rijk

en gemeente een intentieovereenkomst overeen. Vervolgens heeft Architectenbureau Alsop in opdracht van de gemeente Rotterdam, NS, ING Vastgoed en Rodamco een masterplan ontwikkeld. Dit plan kreeg binnen de gemeente de gevraagde goedkeuring. (Ministerie VROM (2003) Nieuwe Sleutelprojecten in aantocht, Voortgangsrapportage december 2003)

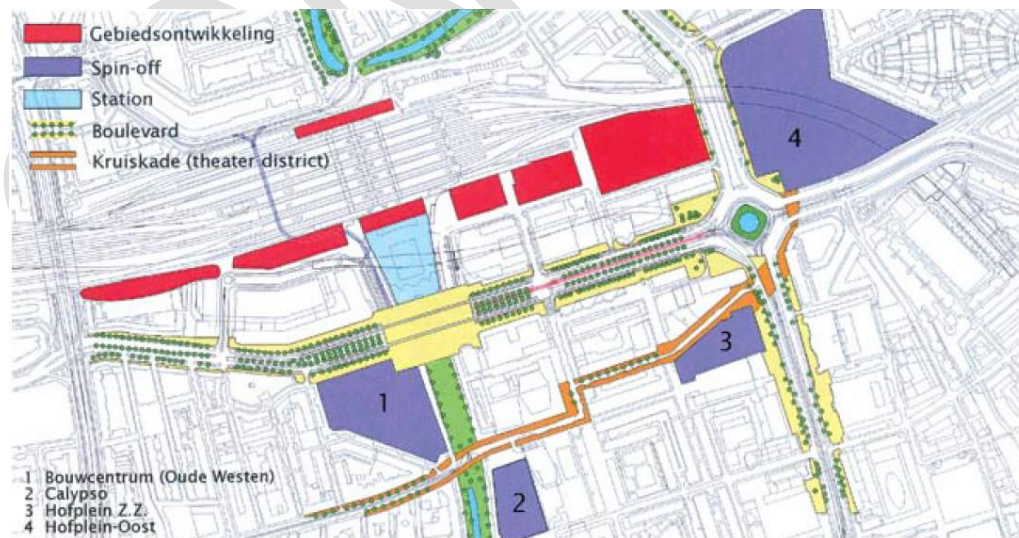
2001: Juli 2001. Masterplan Rotterdam Centraal Station door Alsop

Afb. Masterplan Alsop 2001 (via <http://www.classic.archined.nl/news/0104/alsop.html>)

2001: Afkeuring masterplan

In november 2001 reageerde de staatssecretaris van VROM, mede namens de minister van V&W, echter negatief [over het masterplan van Alsop]. Aantrekkelijk en spectaculair, maar te kostbaar in relatie tot de beschikbare middelen, luidde in het kort de reactie. (Ministerie VROM (2003) Nieuwe Sleutelprojecten in aantocht, Voortgangsrapportage december 2003)

Afb. xxxx (via Ministerie VROM (2003) Nieuwe Sleutelprojecten in aantocht, Voortgangsrapportage december 2003)

2001: ZUS Antikraak in het Schieblock (woonruimte en kantoor)

In 2001 kwam architectenbureau ZUS (Zones Urbaines Sensibles) als antikraak in het pand uit 1956 - mede-oprichter Elma van Boxel (37) woonde er destijds ook. 'We waren verbaasd dat zo'n A-locatie leegstond. Dit gebied kende een zerotolerancebeleid, vanwege de leegstand. Toen dachten we: er moeten meer gebruikers komen.'

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/3403819/2013/03/05/Deze-crisis-is-voor-ons-een-zegen.dhtml>

ZUS zit sinds 2002 [= 2001] antikraak in het Schieblock, een kantoorpand op de hoek van het Schiekadeblok in het Rotterdam Centraal District (RCD), nabij het Centraal Station. In die periode ontwikkelt de gemeente Rotterdam plannen voor het RCD. Voor de gemeente is het RCD de belangrijkste troef om de internationale concurrentiepositie van de stad te verbeteren. Daarop anticiperend vergaart de Rotterdamse ontwikkelaar LSI een groot deel van het vastgoed en grond van het Schiekadeblok, waaronder ook het Schieblock. (<http://www.archined.nl/opinie/2014/het-schieblock-de-octopus-van-rotterdam/>)

2005: Voorontwerp Bestemmingsplan Stationskwartier
Weinig aandacht voor het Schiekadeblok.

2005: Presentatie plan Rotterdam Centraal
In juni 2005 is het ontwerp voor Rotterdam Centraal gepresenteerd door Team CS, een samenwerking van de architectbureaus Benthem Crouwel, Meyer en Van Schooten en West 8. De openbare ruimte heeft in hun ontwerp een bepalende rol. Het stedelijke netwerk van straten, wanden en publieke plinten wordt doorgetrokken naar het spoor en er wordt een verbinding gelegd tussen de zuid- en noordzijde van het station. Doorgaand verkeer over het Weena, altijd een belangrijke barrière geweest, gaat straks door een tunnel. De aanleg daarvan is eind 2005 begonnen. Het Kruisplein wordt daarna ingericht als esplanade bestemd voor voetgangers. Op maaiveld is er alleen ruimte voor bestemmingsverkeer. Het station komt door deze inrichting dichterbij de stad te liggen. Rijen platanen begeleiden de route naar de opvallende stationshal: een driehoekige gevel met een enorme luifel, uitgevoerd in glas, hout en glanzend titanium. Ook de omgeving aan de noordzijde wordt opnieuw ingericht waarbij onder meer twee singels - de Provenierssingel en de Statensingel - met elkaar worden verbonden. (Ministerie VROM (2006). Nieuwe Sleutelprojecten op Stoom, Voortgangsrapportage maart 2006)

2006: Eerste leegstand in RCD
Bron: 'Making city, Test Site Kronieken Rotterdam' pp 101.

2006: ZUS actief met gebied Schieblock
De Luchtsingel is een initiatief van ZUS, dat al sinds 2006 met het gebied rond het Schieblock bezig is. Het idee werd concreet in 2010 toen van Boxel en Koreman werden uitgekozen als co-curators van de internationale Architectuur Biënnale Rotterdam 2012, met als Thema Making City (Blauwe Kamer Jaarboek 2012).

2006: Havensteder en Vestia kopen Hofbogen
In februari 2006 hebben woningcorporaties Havensteder en Vestia (voorheen Com-wonen, PWS, Stadswonen en Vestia) de handen ineen geslagen en gezamenlijk het spoorwegviaduct van de Hofpleinlijn aangekocht van de Nederlandse Spoorwegen. Aanleiding voor de aankoop was de dominante aanwezigheid van het Hofpleinviaduct in de stedelijke omgeving van Rotterdam Noord, een gebied dat van groot belang is voor de betrokken corporaties. Door zijn langgerekte structuur doorkruist het bouwwerk meerdere stadswijken en op enkele punten in de lijn is het viaduct letterlijk ingeklemd geraakt door latere stadsuitbreidingen. De uitstraling van het Hofpleinviaduct is mede daarom van essentiële invloed op de kwaliteit van de leefomgeving in de omgeving (<http://www.hofbogen.nl/spip.php?article1>).

2007: Januari 2007 Creative Cube opent in 'oude postgebouw' RCD
In januari 2007 werd de Creative Cube geopend door Burgemeester Opstelten. De Creative Cube is een (kubus)bolwerk van 12 bedrijven uit de creatieve industrie die op eigen kracht met elkaar dit pand hebben geregeld. In het oude postgebouw nabij het Rotterdamse Centraal Station zitten bedrijven gespecialiseerd in productdesign, industriële vormgeving, architectuur, online oplossingen, onderzoek, pr, fotografie en marketingcommunicatie. (<http://www.pytch.nl/starting-up/creative-cube-rotterdam.html>)

Mangrove is niet het enige creatieve bedrijf dat aan de Delftsestraat is gevestigd. Met steun van de gemeente Rotterdam is in januari 2007 de zogenaamde Creative Cube geopend, waarin naast Mangrove nog een elftal bedrijven gevestigd is. Doelstelling is om de samenwerking onderling zoveel mogelijk te stimuleren. Zo werkte Mangrove al geregeld samen met communicatiebureau Bouwmeester & Van Leeuwen, terwijl duurzame architect Origins het interieur van Mangrove verzorgde. Kortom: de hoogste tijd om met een groep Mangrove-afgeezanten de verschillende bedrijven in de Cube met een bezoekje te vereren. Een korte impressie. <http://www.mangrove.com/blog/861/rondleiding-creative-cube>

2007: ZUS

wint

Maaskantprijs

De 'Rotterdam-Maaskantprijs voor Jonge Architecten' - dit jaar voor de twaalfde maal toegekend - is een aanmoedigingsprijs voor architecten tot 35 jaar die zich onderscheiden hebben op het gebied van architectonische en/of stedenbouwkundige ontwerpen. De prijs bestaat uit een oorkonde, een geldbedrag van 5.000 euro en een publicatie van maximaal 25.000 euro.

ZUS (Zones Urbaines Sensibles), opgericht in 2001, onderzoekt en ontwerpt in de hedendaagse stad vanuit microniveau – kleding, tuinen – tot aan macroniveau – stad, landschap. Een (onder)zoekende houding staat centraal in hun projecten, met name in die op het grensvlak van publieke en private ruimte. Het is dan ook dit grensvlak dat ze uitdiepen in hun rol als organisator van Laboratorium Rotterdam van AIR (Architecture International Rotterdam, 2006-2007) en in studies naar het multiculturele Rotterdam in hun eigen tijdschrift Religere (2001-2002).

Tevens produceren ze voortdurend 'Ongevraagde adviezen voor de stad' en schreven ze een manifest over hoe ze in de stad wilden opereren (2002-2007), zoals: het toegankelijk maken en stedelijk activeren van het Schouwburgplein; het transparant maken van de achtergevels van de afzonderlijk cultureel homogene café's en discotheken aan het Delftseplein om zo de segregatie tegen te gaan; het doorsnijden van de Laurenskerk door middel van een galerij om deze ruimte weer tot de stad te laten behoren. (<http://www.archined.nl/kort-nieuws/overig/zus-wint-maaskantprijs-jonge-architecten/>)

Hun Maaskantprijs voor Jonge Architecten 2007 besteedden zij aan de uitgave van het boek Re-public. Daarin bediscussiëren zij de huidige stedenbouw, die wordt beheerst door het marktgerichte instrumentarium van de overheid en vastgoedontwikkelaars aan één kant en het opeisen van de bevolking van de publieke ruimte aan de andere kant. [...] Al hun ontwerpen zijn gekleurd door de overtuiging dat de publieke ruimte leefbaar en bruikbaar moet zijn. Dat spreekt uit het plan voor de bewandelbare parksingel rond het Rotterdamse centrum, waar de gele route een onderdeel van is. (Delta, jaargang 13 – 52, 2013)

2007: Publicatie Weena | Glocal City District

Het Stationskwartier moet en kan een onderscheidende identiteit krijgen. Zoals in de Stadsvisie 2030 aangegeven is het Stationskwartier een VIPgebied. De ambitie is dat het Stationskwartier Rotterdam een economische impuls geeft en dat het als levendig verblijfgebied een toegevoegde waarde heeft voor de binnenstad. Het gebiedsconcept GLOCAL CITY DISTRICT wordt door het college van Burgemeester en Wethouders ondersteund. Via deze nieuwe insteek is een richtinggevend idee geformuleerd voor de programmatische en ruimtelijke uitwerking van het gebied. Ook is gewerkt aan het draagvlak ervan door de belangrijkste stakeholders daar bij te betrekken. Gevestigde bedrijven staan achter het beeld en de uitstraling van het gebied en ook nieuwe investeerders kunnen hierbij aansluiten. Met dit gebiedsconcept is een toekomstbeeld geschetst waarin partijen vertrouwen hebben en waarin zij hun belangen voldoende vertegenwoordigd zien. (Concire (2007) Weena | Glocal City District)

Figuur 3: De Vrije ontwikkelingsruimte en de MIXONE

Afb. Concire (2007) Weena | Glocal City District

2007: Modellenstudie Pompenburg door Maxwan

In 2006 is de ontwikkelingsvisie voor Pompenburg 'Toekomstvisie Pompenburg beweegt' gepresenteerd waarin de belangrijkste uitgangspunten voor het gebied werden geformuleerd. Deze zijn: het aanvullen van stedelijke woonmilieus, gentrification van de noordelijke stadswijken, het verbeteren van verbindingen en het realiseren van een stadspark waar cultuur, onderwijs en sport worden samengevat. In 2007 heeft het bureau Maxwan Architects & Urbanists deze doelstellingen gevisualiseerd in drie modellen. Hierin is het gevraagde programma verwerkt in een torenmodel, een hovenmodel en een superblok. Centraal in alle drie de modellen ligt een verhoogd parklandschap, een openbaar gebied over de treinspoorlijn. (http://www.top010.nl/html/pompenburg_rotterdam.htm)

Afb. Maxwan

2007: November 2007. Stadsvisie Rotterdam 2007, Ruimtelijke Ontwikkelstrategie 2030

Stationskwartier (RCD) een van de 13 VIP-gebieden

2008/01: ArchiNed publiceert verslag / reactie Elma van Boxel en Kristian Koreman op

presentatie Wena Glocal City District (12-12-2007)

Zie: <http://www.archined.nl/nieuws/op-zoek-naar-glocale-vorm/>

2008: Traan Laten. Start sloop oude centraal station

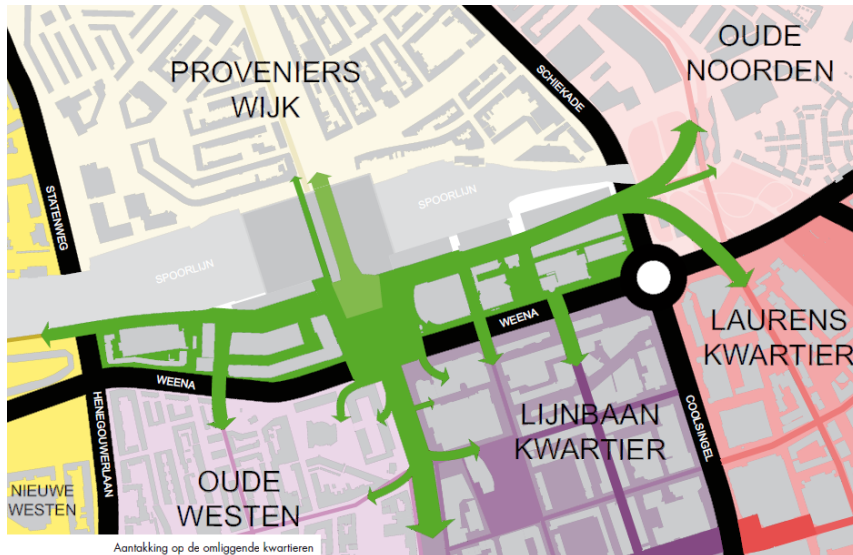
2008: Februari 2008. Publicatie boekje 'Centraal District Rotterdam'

Ambities voor RCD op papier

2008/02: Vaststelling Stedenbouwkundigplan 2007, Centraal District Rotterdam (herziening plan 2005)

'Mixone' is afgeleid van een begrip uit de sportwereld. De Mixed Zone is de plek waar pers, spelers en trainers elkaar ontmoeten. [...] Voor het Centraal District Rotterdam werkt de Mixone op dezelfde manier. De Mixone is bedoeld om te ontmoeten en te faciliteren, om van A naar B te komen of te flaneren, omdat de Mixone de diversiteit van het stedelijk leven weerspiegelt. In de Mixone moet de trots van Rotterdam naar voren komen, in de vorm van showcases van 'glocal' bedrijven, instellingen, etc. Een belangrijke functie van de Mixone is dat er servicefaciliteiten (beveiliging, beheer, hosting, promotie, catering, etc) en

gedeelde diensten (reclame, meetingpoints, lounges, etc) worden aangeboden, die onderdeel zijn van het GCD en die dienstbaar zijn aan de in het netwerk opererende bedrijven en organisaties. De Mixone is te beschouwen als het zenuwstelsel van het gebied. Via dat stelsel worden er acties uitgezet, initiatieven ondernomen, verbindingen gelegd, kortom, wordt het publieke leven in het gebied gestimuleerd en vindt synergie plaats. In de Mixone ontstaat de in het gebied gewenste gelaagdheid met dan weer scherpe en dan weer subtiele overgangen tussen ruimten, open en gesloten, bedekt en onbedekt, al naar gelang de vormgeving en de levendigheid erom vraagt. De Mixone omvat dus delen van het openbare domein. De Mixone is geen blauwdruk en hoeft niet overal even af en ingevuld te zijn. (Uitwerking Mixone van Concire door Maxwan. Bron: Maxwan (2007) Stedenbouwkundigplan 2007, Rotterdam Central District)

Afb. Gemeente Rotterdam en Maxwan (2007) Stedenbouwkundigplan 2007, Centraal District Rotterdam. (met Pompenburg)

2008: Zomer 2008, Kredietcrisis bereikt Nederland
<http://vorige.nrc.nl/nieuwsthema/kredietcrisis/article1987320.ece>

2009: Februari 2009 *BeeldKwaliteitsPlan RCD (zonder Pompenburg)*

Afb. BeeldKwaliteitsPlan Rotterdam Central District met Pompenburg. Deze visualisatie door Maxwan is zonder het gedeelte Pompenburg opgenomen in

het BeeldKwaliteitPlan (Gemeente Rotterdam en Maxwan 2009). Dit is vastgesteld door B&W op 25-08-2009.

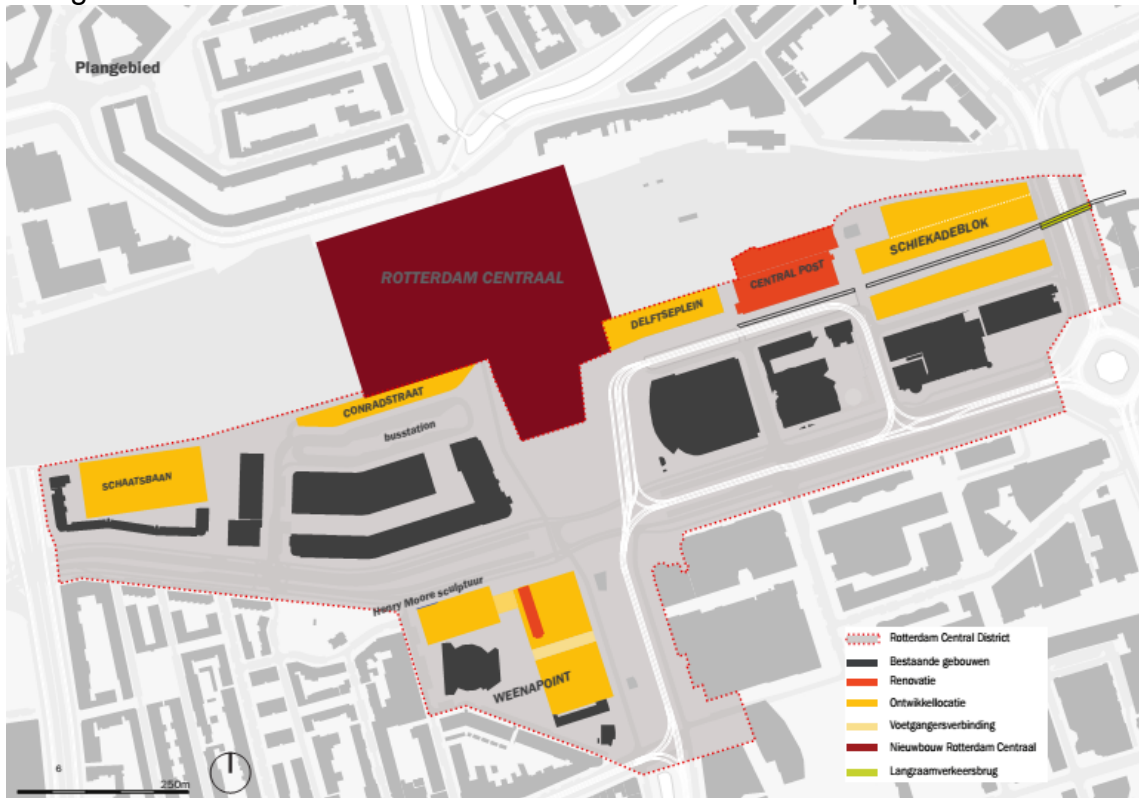
2009: Erfpachtmaatregel RCD

Gemeente Rotterdam en LSI Project Investment hebben overeenstemming bereikt over de toepassing van de erfpachtmaatregel voor de ontwikkeling van het Schiekadeblok. Het project is cruciaal voor de toekomst van het Rotterdam Central District. Afgesproken is dat de gemeente het blok van LSI koopt voor € 52 mln en er direct erfpacht op vestigt. LSI zet de ontwikkeling door en verwacht een aanvang van de bouw in 2012, direct aansluitend op het gereedkomen van het nieuwe station. [...] De erfpachtmaatregel is onderdeel van het pakket maatregelen dat de gemeente neemt om de stad door de economische crisis te loodsen. In totaal stelt de gemeente hier € 200 mln voor ter beschikking. [...] Afgesproken is dat de projectontwikkelaar doorgaat met de ontwikkeling van het Schiekadeblok. Daarnaast draagt LSI eenmalig € 2 mln bij aan de inrichting van de buitenruimte. Bovendien is de 5% regeling van toepassing, waarbij 5% van het loonsomdeel van de aanneemsom gebruikt wordt voor de re-integratie van Rotterdamse werkzoekenden, waarmee de werkgelegenheid een impuls krijgt. Tevens zijn met LSI afspraken gemaakt over duurzaam bouwen als onderdeel van de klimaatdoelstellingen van Rotterdam. (<http://www.propertynl.tv> dd 30-07-2009)

2009: Zomer 2009 Opening Dependance en Stadslaboratorium in Schieblock

Om niet alleen kritiek te uiten, maar ook daadwerkelijk met haalbare alternatieven te komen, zette ZUS de ideeën voor een bedrijfsverzamelgebouw c.q. stadslaboratorium op papier. Met Marcus Fernhout en Michon van der Salm, de jonge ontwikkelaars die CODUM zijn gestart, werd een economisch haalbaar plan gemaakt voor de ontwikkeling van het Schieblock. 'We hadden al een architectonisch en cultureel statement, maar als we werkelijk serieus genomen wilden worden moesten we met het economische aspect aan de slag,' vertelt Kristian. Parallel hieraan ontstonden plannen voor een cultureel centrum in de plint van het gebouw. 'De Dépendance is een reactie op de culturele liquidatie van het centrum van Rotterdam,' benadrukt Elma, 'bijvoorbeeld door de verhuizing van de Academie van Bouwkunst en filmhuis Lantaren/Venster naar Zuid. We zijn in de zomer van 2009 open gegaan met de eindexamententoonstelling van de Academie van Bouwkunst, daarna werden met tal van partijen debatten, summer schools, tentoonstellingen, diners en workshops georganiseerd. Je merkt dat kleine initiatieven behoefte hebben aan een betaalbare plek om samen activiteiten te ontwikkelen. Als het Schieblock klaar is moet in de Dépendance, samen met de ernaast gelegen kantine en kooklaboratorium, een soort 18-uurseconomie ontstaan, waar overdag tentoonstellingen te zien zijn en 's avonds debatten worden gehouden'. 'Een soort huiskamer voor het blok,' vult Kristian aan, 'waar je kunt binnenlopen om op je laptop te werken of met een kop koffie een krantje te lezen.'
(<http://www.archined.nl/interviews/2010/de-adaptieve-stedenbouw-van-zus/>)

2009: November 2009 Welstandsparagraaf RCD
 Vastgesteld door de Gemeenteraad op 30-09-2010

Afb Welstandsparagraaf Rotterdam Central District, Gemeente Rotterdam en Maxwan (2009).

Afb. Uitsnede afbeelding blz 17. Welstandsparagraaf Rotterdam Central District, Gemeente Rotterdam en Maxwan (2009).

2009: 4th IABR Open City, Designing Coexistence (ZUS actief via Kees Christiaanse)
Zus actief via Kees Christiaanse in de IABR. Nadere samenwerking met Crimson op het thema 'Open city' of 'Rotterdam Engineering Society' (thema 6 op de volgende site van het NAI http://en.nai.nl/toolbar/news/item/pid/kolom2-1/rp_kolom2-1_elementId/1_509032 en uitwerking in de site: http://en.nai.nl/museum/exhibitions/exhibition_archive/2011/item/rp_kolom2-1_elementId/1_551524 (keuze afbeelding nog specifiek?)

ZUS als co-curator gevraagd voor de 5th IABR:

Waar moet volgens jullie de komende Internationale Architectuubiënnale Rotterdam over gaan? 'Naar ons idee moet de biënnale zich niet alleen op onderzoek richten, maar dat onderzoek ook in de praktijk van de stad testen,' vertelt Kristian. 'Het Rotterdam Central District /Schieblock is zo'n case. Ook internationaal zijn er in verschillende steden, waaronder Istanbul en Sao Paulo, testsites gedefinieerd, die als onderzoeksproject op de IABR gepresenteerd worden. 'De stad als tentoonstelling en de tentoonstelling die de stad maakt, is een van de slogans waar we aan denken,' zegt Elma. 'Of "the future is not sexy but will be amazing". We willen aandacht vragen voor een meer evolutionaire of adaptieve vorm van stedenbouw, waarbij planning veel specifiek kan worden. Via de concrete case van de massale leegstand onderzoeken we welke rol stedenbouw opnieuw kan spelen. Daarbij kijken we welke vormen van ruimtropolitiek daarvoor nodig zijn.'
[\(http://www.archined.nl/interviews/2010/de-adaptieve-stedenbouw-van-zus/\)](http://www.archined.nl/interviews/2010/de-adaptieve-stedenbouw-van-zus/)

2010: Creative Cube verhuist naar Schiekadeblok

2010: Mei 2010 Herontwikkeling Schiekadeblok

Tuesday the 11th of May alderman Hamit Karakus officially launched the refurbishment. With the support of the owner LSI Project Investment and the municipality of Rotterdam ZUS and Codum developed a 5 year plan for the temporary transformation of this characteristic office building on the Schiekade. The ambition is to create a lively laboratory for the city where people from different disciplines can work together on new and interesting ways to deal with city development. Alderman Karakus: "The 5 year plan is a good example on how to deal with temporary vacancy. Furthermore, it increases the liveliness the municipality wants to stimulate in the city centre."

http://www.zus.cc/news/items/041_Redevelopment-Schieblock-2.php

Zie ook: <http://www.archined.nl/interviews/2010/de-adaptieve-stedenbouw-van-zus/>

2011: Februari 2011 Start crowdfunding voor de Luchtsingel

2011: Structuurvisie Rotterdam Central District en Plan-MER op 17-03-2011 vastgesteld door de Raad)

Het Stedenbouwkundig Plan Rotterdam Central District 2007, vastgesteld door het college van B&W op 5 februari 2008, bevat een aantrekkelijk ontwikkelperspectief voor het Rotterdam Central District; een gebiedsontwikkeling van formaat die in de loop van de komende decennia gerealiseerd zal worden. Het ambitieniveau dat nagestreefd wordt is zeer hoog. Dit vergt een planologisch kader waarin de hoofdlijn van de gewenste ruimtelijke ontwikkeling en het beeld voor de toekomst wordt vastgelegd. De structuurvisie biedt ruimte voor een gefaseerde uitwerking in de toekomst voor het gehele Rotterdam Central District, waarbij op een later tijdstip middels een drietal bestemmingsplannen, per deelgebied, een nauwkeurig juridisch kader zal worden geboden. Voor de structuurvisie is een MER-procedure doorlopen. (Gemeente Rotterdam (2011) Structuurvisie Rotterdam Central District)

2011: September 2011. Opening BIRD en Mini Mall

Sinds september 2011 is Rotterdam een creatieve hotspot rijker: de Mini Mall in Station Hofplein. De Mini Mall bestaat uit 2500 m2 retail- en horecaruimtes voor jonge, gepassioneerde ondernemers, kunstenaars, ontwerpers en andere creatieve geesten. Je vindt er unieke shops met bijvoorbeeld vintage kleding, vooruitstrevende sneakers, handgemaakte accessoires, stripboeken of tweedehands meubels. De centrale ligging en het authentieke karakter maken de Mini Mall tot een plek waar zowel Rotterdamers als internationale bezoekers zich dagelijks tegoed kunnen doen aan mode, muziek, kunst, design, lifestyle en lekker eten.
<http://www.youropi.com/nl/rotterdam/winkelen/mini-mall-16515>

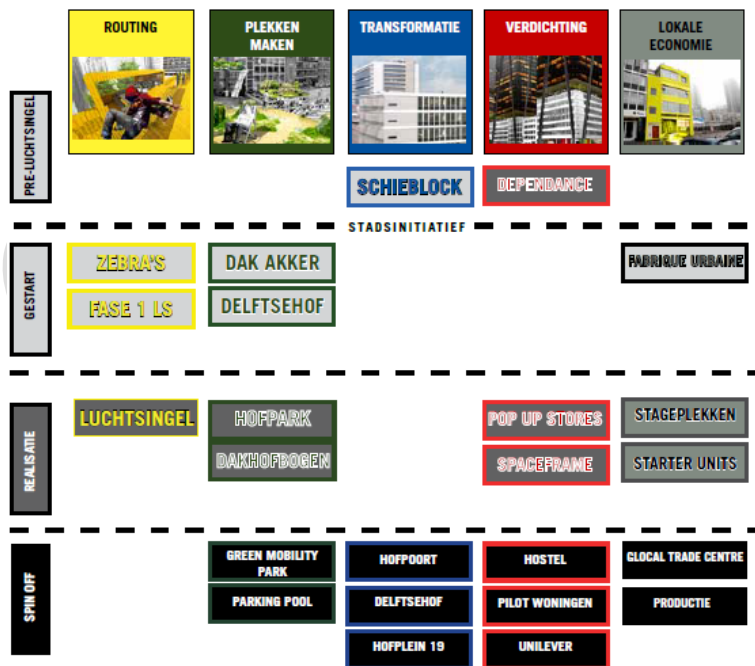

Afb. Mini Mall (<http://www.mini-mall.nl/over-mini-mall/>)

2011: December 2011 'i make rotterdam' - De Luchtsingel ingediend als Stadsinitiatief

Leegstand is een groot probleem in het centrum van Rotterdam. Van de 780.000m² leegstand in Rotterdam, staat 100.000m² leeg in het gebied rondom Centraal Station (Centraal District Rotterdam). Dat is de oppervlakte van zo'n 1.200 woningen. Geen enkele stad in Nederland heeft zoveel ongebruikte ruimte op zo'n goede plek in het centrum van de stad. De leegstand leidt tot gebrek aan levendigheid, minder winkels, minder mensen, minder sfeer, minder lokale economie, minder ontmoetingen, minder bruisend stadscentrum. Kortom: alles waar een stad trots op kan zijn. [...] Het is in het belang van Rotterdam dat deze leegstand snel wordt aangepakt. Het aantrekken van nieuwe ondernemers en bewoners gaat hand in hand met het maken van een aantrekkelijke publieke ruimte. (ZUS (2011) i make rotterdam)

LUCHTSINGEL

schema met de basisstructuur en potentiële spin-off

Afb. ZUS (2012) Stadsinitiatief Luchtsingel

2011: December 2011. Verhuizing Creative Cube naar Coolsingel

2012: April 2012 Luchtsingelplan wint Stadsinitiatief

<http://www.luchtsingel.org/actueel/mijlpalen/>

2012: April 2012 Start bouw Luchtsingel

2012: 19 April 2012 Feestelijke opening 1^e deel Luchtsingel

2012: Test Site Rotterdam Onderdeel van 5de IABR (20 april – half december) met thema 'Making city' <http://2012.iabr.nl/EN/>

2012: Augustus 2012. Oplevering Dakakker

2013: Vertraging in realisatie Luchtsingel (brug)

2013: November 2013 - 2^e prijs Gouden Piramide – Rijksprijs voor Inspirerend Opdrachtgeverschap. Jaarthema gebiedsontwikkeling – voor Test Site Rotterdam.

2013: December 2013 - Test Site Rotterdam wint Urban Innovation Award Berlijn

2013: December 2013 Publieksprijs van de Rotterdam Architectuurprijs 2013
Rotterdam - Het Schieblock is voor velen in Rotterdam een begrip. Het houdt de gemoederen flink bezig. Dat heeft alles te maken met de (bouw)plannen voor de toekomst. Het Schieblock won gisteravond de Publieksprijs van de Rotterdam Architectuurprijs 2013. Het publiek koos voor Het Schieblock als een 'geweldig stedelijk project met Berlijnse allure' en 'omdat in deze tijden slopen lang niet altijd de oplossing is.' (<http://www.cobouw.nl/nieuws/algemeen/2013/12/19/we-moeten-weer-trots-woorden-op-schieblock>) Zie ook: <http://rotterdamarchitectuurprijs.nl/>

2014: Voorjaar 2014 Positieve berichten over RCD van o.a. DTZ en JLL
Kantoorlocatie Rotterdam Central District (RCD) kan zich als zakendistrict in de komende jaren ontwikkelen tot de grootste concurrent van de Amsterdamse Zuidas. Dit blijkt uit de nieuwste cijfers die JLL vandaag presenteert in de publicatie: 'Special: Rotterdam Central District'. RCD is de afgelopen vijf jaar uitgegroeid tot een aantrekkelijke vestigingslocatie voor nationale en internationale hoogwaardige kantoororganisaties. In het onderzoek worden de stationslocaties in de vier grote Nederlandse steden onderling vergeleken: RCD, Amsterdam Zuidas, Den Haag Beatrixkwartier/Nieuw Centrum en Utrecht Station. Hieruit blijkt dat de uitstekende bereikbaarheid in combinatie met een levendig centrummilieu er voor hebben gezorgd dat RCD voor het vijfde jaar op rij een sterke ontwikkeling laat zien in kantooropname, leegstandsontwikkeling, huurprijzen en aanvangsrendementen. (Vastgoedjournaal dd 10-03-2014)

2014: 12 maart. Sloopkogeldebat oa over Schieblock
<http://arminius.nu/entry/573/het-sloopkogel-debat>

2014: Koning Willem-Alexander opent op 13 maart het vernieuwde centraal station

2014: 18 Maart. Het Schieblock krijgt verlenging van 5 tot 10 jaar
De overeenkomst bestaat eruit dat het Schieblock onder dezelfde condities zal voortbestaan, waardoor ook een eerder dreigende uitplaatsing van huurders van de baan is. Er is ook overeenstemming over het doorzetten van de projecten van het Stadsinitiatief, zoals de Dakakker en de Luchtsingel. LSI zal de exploitatie van het Schieblock voor haar rekening nemen, terwijl de organisatie en communicatie in en rondom het gebouw in handen van ZUS zal blijven. CODUM trekt zich terug als beheerder en zal zich concentreren op andere transformatieprojecten. Schieblock BV zal de komende maanden worden afgebouwd. Gevolg hiervan is dat Schieblock BV in de maanden die haar nog resten geen grote investeringen meer kan doen aan het gebouw. Zaken als verbetering zonnepanelen en alarm worden door LSI opgepakt. ZUS wil met de huurders in gesprek over de beste organisatievorm om de belangen te behartigen. (<http://bogue.nl/brekend-schieblock-krijgt-verlening-van-5-10-jaar/>)

2014: 21 maart. Plannen Hotel gereed

Om het InterCityHotel van Dam en Partners te kunnen bouwen in het Rotterdamse Central District, gaan het Boekmangebouw van Hugh Maaskant en het Esveha-pand van J.J.P. Oud tegen de vlakte. Het Schieblock mag langer blijven, maar de omgeving daarachter wordt gewoon doorontwikkeld. (<http://www.dearchitect.nl/nieuws/2014/03/21/lsi-inter-city-hotel.html>)

Toekomst / Planning

2014: Zomer 2014. Brug geheel opgeleverd en Opening Luchtsingel / Urban Picnick als onderdeel van de 6th IABR

http://iabr.nl/#/nl/test_site/2014test-site-rotterdam?&_suid=139695362899406610644087231619
<http://www.luchtsingel.org/actueel/mijlpalen/>

2014: Najaar 2014. Oplevering Park Pompenburg

2014: Eind 2014 Project Luchtsingel helemaal gereed.

CONCEPT

Tijdslijn Traditionele Gebiedsontwikkeling en alternatieve ontwikkeling in RCD oost

Spoor 'traditionele' ontwikkeling RCD oost	Jaartal	Spoor 'alternatieve' ontwikkeling Schiekadeblok
Initiatief Rijk Nieuwe Sleutel Projecten (NSP)	1997	
Intentieovereenkomst NSP	2000	
Masterplan Stationskwartier Alsop	2001	
Afkeuring Masterplan door Rijk	2001	
ZUS anti-kraak in Schieblock	2001	
Voorontwerp BP Stationskwartier	2005	
Presentatie plan Rotterdam CS	2005	
Havensteder en Vestia kopen Hofbogen	2006	ZUS actief in gebied rond Schieblock
	2007/1	Creative Cube in oude Postgebouw
Publicatie Weena Glocal City Distrikt	2007	ZUS Wint Maskantprijs
Modellenstudie Pompenburg Maxwan	2007	
Stadsvisie Rotterdam. Stationskw. wordt VIP	2007	
	2008/1	Reactie ZUS op Weena Glocal City
TRAAN LATEN sloop CS	2008	
Publicatie boekje Centraal District Rotterdam	2008	
Vaststelling Stedenbouwkundigplan CDR	2008	
Kredietcrisis bereikt Nederland	2008	
BeeldKwaliteitPlan RCD	2009	
Erfpachtmaatregel LSI	2009	
Welstandsparagraaf RCD	2009	Opening Dependance en Stadslaboratorium
	2009	4 ^e IABR 'Open City'
	2010	Creative Cube in Schiekadeblok
	2010	Start herontwikkeling Schieblock
Structuurvisie + Plan-MER RCD vastgesteld	2011	Start Crowdfunding voor Luchtsingel
	2011	Opening BIRD en Mini Mall
	2011/12	Luchtsingel ingediend als Stadsinitiatief
	2011/12	Creative Cube verhuist naar Coolsingel
	2012	Luchtsingel wint Stadsinitiatief
	2012	Start bouw Luchtsingel
	2012	Opening 1 ^e deel Luchtsingel
	2012	Test Site R'dam onderdeel 5 ^e IABR
	2012	Oplevering Dakakker
	2013	Vertraging realisatie brug
	2013/11	2 ^e plaats Gouden Piramide voor Test Site
	2013/12	Urban Intervention Award Berlijn voor Test Site
	2013/12	Rotterdam Architectuurprijs 2013 (publieks)
Positieve berichten marktontwikkeling RCD	2014	Sloopkogeldebat Schieblock
Opening Rotterdam CS	2014	Verlenging huurovereenkomst Schieblock
Plannen Hotel in RCD bekend	2014	

E. Verslag sessie stakeholders en experts

Aanwezig

Agnes Franzen	Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling, TU Delft
Anne-Wil Hop	Zones Urbaines Sensibles (ZUS)
Elma van Boxel	Zones Urbaines Sensibles (ZUS)
Gerben van Dijk	Vernieuwing Bouw
Irma Rodenburg-Bijl	Gemeente Rotterdam (voorheen deelgemeente Charlois)
Jan Maurits van Linge	Terra Incognita
John Westrik	Urban Compositions, TU Delft
Jouke Sieswerda	Zones Urbaines Sensibles (ZUS)
Jurgen Hoogedoorn	Adviseur bij Gemeente Amsterdam
Mark Kuijpers	Fakton
Marten Kuijpers	Het Nieuwe Instituut
Michiel Kort	Public Administration, EUR
Olav Beugels	Gemeente Rotterdam
Paul Elleswijk	Havensteder

Suggesties en commentaar algemeen (uit discussie tijdens presentatie en na rondes)

- Definieer 'Luchtsingel', 'impact' en 'gebied' waar het om gaat.
- Noem het geen impactmeting, maar 'een verkenning' en 'onderzoek naar verwachtingen'
- Neem belevingswaarde, gebruikerswaarde, laboratoriumwaarde en logistieke waarde mee.
- Teveel perspectieven in het rapport – kies er één en blijf daar bij.
- Bevraag andere stadsinitiatieven over hun kijk op de Luchtsingel.
- Vraag ondernemers of ze gaan investeren.
- Kijk naar met het Stadsinitiatief vergelijkbare burgerparticipatie initiatieven bijvoorbeeld community rights.
- Is er gekeken naar de impact die Stadsinitiatief en Luchtsingel specifiek heeft (gehad) binnen de gemeente?
- Vergelijk met andere succesvolle casussen, bijvoorbeeld Rijnhavenbrug.
- "Het gebied heeft waarde voor de gehele stad/ centrum. Van belang dat mensen dat inzien."

Tafel 1: Effect & schaal

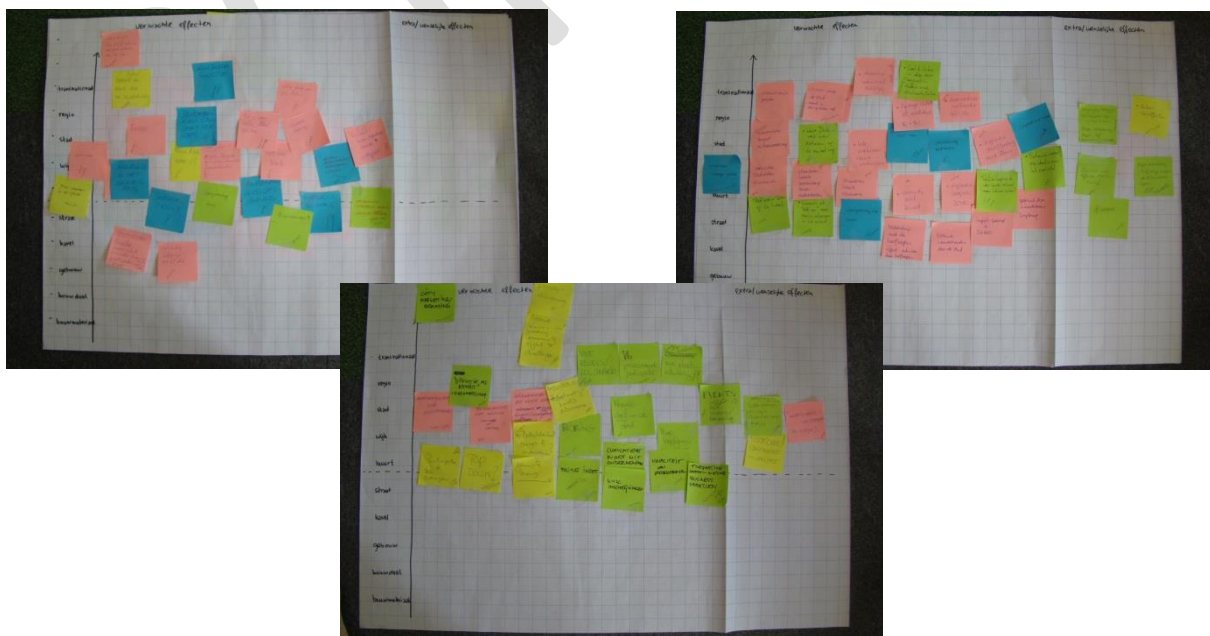
Welke effecten zien we van de Luchtsingel. Schalen van Marleen Lodder uitgeprint en op tafel geplakt, mensen worden uitgenodigd op deze print effecten en verbeteringen te schrijven. Ook nadrukkelijk vraag aan de orde wat onderzoekers gemist hebben. *(begeleiding Marleen Lodder en Roel van Raak)*

Algemene discussie

- Het gaat om verwachte effecten, die naam is misleidend
- Vraagt om een omschrijving, definitie, afbakening van het project

Effecten: aanwezig en gewenst

- Het project is te zien als een ruggengraat waaraan de verschillende harde en zachte projecten en effecten verbonden aan worden.
- Meer biodiversiteit (historische verwijzing naar het Singelplan van Roos)
- Het plan is gemaakt/ontworpen door landschapsarchitecten -> op zoek naar verbindingen
- Gemeente Rotterdam, en een aantal deelnemers, wilde eigenlijk liever een fietsverbinding dan alleen een loopverbinding
- Alle projecten hebben een kleine schaal maar vormen een visie voor een groter schaalniveau
- Adressering, daar gaat het om
- Het effect van het proces
- Het effect van het resultaat
- Niet alleen vanuit het fysieke gebiedsontwikkelingsproces denken, maar ook het effect van het burgerinitiatief zelf meenemen.
- Synergiën en co-investeringen in geld maar ook in andere middelen (tijd)
- Dat het een voorbeeld wordt voor proces aanpak = nieuwe manier van werken op nationaal niveau
- Betere participatie zou kunnen (na de ontwerpfase)
- City marketing/branding
- Discussie is ook impact, positieve en negatieve reuring
- Niet onafhankelijk aan een ondernemer vragen of er meer omzet gemaakt/verwacht wordt maar kijken naar het collectief (het aantal ondernemingen wat toeneemt)
- Verminderde inzet politie in het gebied
- Kwaliteit van het programma, hoge ambities die toenemen in het gebied

Visuele impressie van effecten op diverse schaalniveaus

Tafel 2: Tijdelijkheid & adaptatie

Organische ontwikkelen: in het gebied van de Luchtsingel wordt op een meer flexibele, organische manier ontwikkelt, zeker vergeleken met traditionele projectontwikkelaars. Er wordt meer gewerkt met tijdelijkheid en ingespeeld op kansen en minder een blauwdruk gevolgd. Wat is hier de meerwaarde van voor het gebied? Zijn er ook nadelen? En hoe maken we die meerwaarde inzichtelijk?

(begeleiding Gert-Joost Peek + Michaël Meijer + Derk Loorbach).

De belangrijkste inzichten uit de verschillende discussierondes zijn:

- Zonder Luchtsingel/Schieblock is de kans dat er daadwerkelijk een glocal-district ontstaat veel kleiner dan met;
- Luchtsingel repareert de afsplitsing van Pompenburg van de plannen van het RCD.

De bestaande gebouwen niet zijn gesloopt en zijn gevuld met jonge ondernemingen. Deze hebben zodoende de mogelijkheid om zich voor relatief weinig huur op een A1 locatie te vestigen en (wellicht sneller) door te groeien. Door de lange duur van deze tijdelijke situatie gaan ze deel uitmaken van de identiteit van de locatie en worden mogelijkheden onderzocht om hen in een volgende fase in nieuwbouw opnieuw te huisvesten. Deze ontwikkelgang heeft een aantal voordelen, die via 'sloop – braak liggen – nieuwbouw' niet waren behaald. De tijdelijkheid zorgt voor een imago dat meer gemixt is dan enkel 'corporates' ('Starbucks en start-ups') en dat perfect aansluit op het glocal concept uit de plannen voor RCD. De tijdelijkheid levert een aantal potentiële huurders voor de nieuwbouw op die in het gebied willen doorgroeien.

In de plannen voor RCD is een verbinding zoals de Luchtbrug opgenomen, zij het ook voor fietsers. Ook het deelgebied Pompenburg is onderdeel van de plannen. (Vanuit vastgoedbelangen) is tijdens de planvorming gekozen om Pompenburg niet meer als onderdeel van RCD op te nemen. De realisatie van de Luchtsingel in aanloop naar de realisatie de vastgoedontwikkelingen (i.p.v. erna) betreft Pompenburg nu weer bij RCD en we mogen verwachten dat dit ook tot uiting komt in een (eerdere) herontwikkeling van de Hoftoren en het Fortress-gebouw. Dit kan leiden tot concurrentie voor de ontwikkelingen op de Schiekadeblok-locatie.

Analyse: Vastgoed en stedenbouwkundig/ programmatisch perspectief lopen in de ontwikkeling van RCD niet altijd parallel. De 'oude' projectontwikkelaar aanpak sluit niet altijd even goed aan op de stedenbouwkundige/programmatische intenties. De strategie van tijdelijkheid zoals ingezet door ZUS sluit hier beter op aan. De komende jaren zal dit moeten bevestigen.

Tafel 3: Overheid & burger (& bedrijf)

Wat leert de Luchtsingel ons over nieuwe rollen van burgers, bedrijven en overheid in maatschappelijke ontwikkelingen en gebiedsontwikkeling in het bijzonder? Hoe kunnen we de waarde van dit leereffect uitdrukken? *(begeleiding Marieke Verhagen)*

Wat leert Luchtsingel ons?

- Bestuur was buiten spel gezet in Stadsinitiatief in theorie, in (politieke) praktijk blijkt dit weerbarstiger – goed om rekening mee te houden.
- Vanaf begin vastleggen wie verantwoordelijk is voor welke communicatie (bijv. 3C's model gebruiken dat binnen gemeente al gangbaar is).

- Als je echt burgerparticipatie wil hebben, dan is 1% natuurlijk een lachertje/ zoethoudertje.
- Nieuwe rollen leiden tot debat buiten de raadszaal: de locatie van debat verschuift.
- Het leert ons dat je niet alles zelf moet willen doen en dat je dit in de strategie dient mee te nemen.
- Het leert ons dat ambtenaren zich bevinden in een context van regels.
 - Echter: binnen gemeente voor verwarring gezorgd, sommigen blij, anderen niet.
 - Is nu sprake van flexibel bestemmingsplan voor gebied zomerhofkwartier, RCD en ambtenaren herijken eigen rol en bewegingsvrijheid. Dus leert ook dat rollen in veranderingsdynamiek zijn.
- Nieuwe rollen leiden tot verschuiving van debat binnen de gemeenteraad tot publiek debat.
- Gekozen positie, van ZUS als reltrapper, levert weinig goodwill op – iig in het begin. Dit kan je als strategie nemen (want ook negatieve publiciteit genereert bekendheid en het plaatst je buiten de gebaande kaders) maar wees niet verbaasd over de reacties.

Welke vragen roept het op?

- In Rotterdam, binnen politiek en ambtenarij, cultuur van maakbaarheid; van bovenaf. Nu rijst de vraag: als een andere actor de rol van uitvoering op zich neemt, leidt dat dan uiteindelijk tot maakbaarheid 2.0 waarbij een andere actor dan overheid de dominante rol speelt? Zo ja, willen we dat wel?
- Burger was opdrachtgever en eigenaar (bij crowdfunding) van project; hoe kunnen activiteiten of een proces zo worden ingestoken dat belanghebbenden (waaronder omwonenden en kopers van plankjes) betrokken zijn in een continue stroom van eigenaarschap in plaats van eenmalige actie?
- Hoe om te gaan met (tot dan toe) passieve belanghebbenden zodra een stadsinitiatief landt/ werkelijkheid wordt?
- Heeft (communicatie over/ vanuit) Stadsinitiatief empowerend gewerkt op Rotterdamse burgers?
- Zodra markt aantrekt, gaan we dan weer terug naar gebiedsontwikkeling oude stijl – of nemen we leerpunten (aangaande graduele ontwikkeling) mee?
- Luchtsingel was mogelijk vanuit gemeente omdat kans klein zou zijn dat dit project fysiek risico zou opleveren (geen ongevallen etc.). Zou ander geval zijn bij bijvoorbeeld bouw van een kantoorgebouw. Vraag rijst waar de grens ligt van wat gemeente/ inwoners accepteren als 'uitbestede' activiteiten.

F. Enquête ondernemers

Afbakening en selectie

Zoals eerder besproken is er niet een eenduidig geografisch of bestuurlijk gebied waar het project zich primair op richt wat betreft directe effecten (zie hoofdrapport en bijlage A). De Luchtsingel is – ook letterlijk – een verbinding tussen gebieden. Er is voor gekozen om deze gebieden rondom de Luchtsingel af te bakenen (zie figuur F1). Het gebied loopt daarbij iets verder door richting Agniesebuurt, juist omdat hier mogelijk een verbinding naar toe wordt gecreëerd.

Figuur F.1. afbakening, verspreiding economische actieve bedrijven en indicatie activiteiten (NB voor de overzichtelijkheid zijn 2-cijferige SBI/KvK codes samengevoegd).

In dit gebied zijn ruim 800 vestigingen van bedrijven in de Kamer van Koophandel (KvK) ingeschreven. Hiervan zijn NAW (adressen) gegevens opgevraagd, en enkele aanvullende gegevens (waaronder vestigingsdatum en type bedrijf). De KvK maakt daarbij op grond van de gegevens van bedrijven (bijv. of er personen werkzaam zijn) onderscheid tussen ‘economische actieve’ en niet actieve bedrijven. Voorbeelden van deze laatste groep zijn pensioen BV’s of financiële holdings. Alleen de economische actieve bedrijven zijn benaderd, dit betreft 466 bedrijven (in de figuur is de verspreiding en type bedrijf aangegeven).

Response en representativiteit

Via PostNL zijn er 466 schriftelijke uitnodigingen om aan de online enquête deel te nemen verstuurd. 11 uitnodigingen zijn ongeopend geretourneerd, omdat niet bij alle retour gekomen enveloppen duidelijk is of het aangeschreven bedrijf niet wil meewerken, of dat het bijv. niet meer gevestigd is op dit adres, worden deze voor het berekenen van de response meegeteld als niet geantwoord.

In totaal hebben 73 bedrijven gereageerd, waarvan in ieder geval 37 op de eerste brief en 35 respondenten na de verzending van een herinneringsbrief (verzonden enkele weken later)⁹. De totale response komt daarmee op 16%¹⁰. Er zijn een aantal samenhangende groepen oververtegenwoordigd. Dit betreft kort gezegd bedrijven die in het directe gebied van de Luchtsingel gevestigd zijn en bedrijven die in creatieve sector actief zijn (zie tabel F).

⁹ 1 respondent betreft een eerste proefuitnodiging,

¹⁰ Niet alle respondenten, hebben bij alle vragen een antwoord gegeven, de minste beantwoorde vraag is 69 keer beantwoord.

Geografisch gebied

Kerngebied LS*	25%
Agniesebuurt (incl. ZoHo)	17%
Weena-gebied, punt stadsdriehoek	6%

Agniesebuurt (incl. ZoHo) → Agniesebuurt & Provenierswijk

*) Gebied Delftseplein, Delftsestraat, Schieblock, Hofplein, Hofbogen en directe omgeving

Vestigingsdatum

Vestigingsdatum	2008	2003
Eerder	15,7%	15,9%
Later	15,0%	15,2%

Aandeel nieuwe verzamelgebouwen

Creative Cube & Central Post	17%
Schieblock	46%
ZoHo	23%
overig	12%

Categorie bedrijf (2-cijferige hoofdcode SBI/KvK)

Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer	0%
Eet- en drinkgelegenheden	3%
Detailhandel (niet in auto's)	7%
Rechtskundige dienstverlening, accountancy, belastingadviesing en administratie	11%
Holdings (geen financiële), conerndiensten binnen eigen concern en managementadviesing	13%
Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie	15%
Verhuur van en handel in onroerend goed	15%
Groothandel en handelsbemiddeling (niet in auto's en motorfietsen)	17%
Reclame en marktonderzoek	23%
Kunst	25%
Industrieel ontwerp en vormgeving, fotografie, vertaling en overige consultancy	26%
Financiële instellingen (geen verzekeringen en pensioenfondsen)	27%
Architecten, ingenieurs en technisch ontwerp en advies; keuring en controle	31%
Productie en distributie van films en televisieprogramma's; maken en uitgeven van geluidsopnamen	45%
<i>alleen categorieën met meer dan 10 benaderde bedrijven (samen 80% van alle benaderden)</i>	

Postcode:

3011	6%
3012	8%
3013	24%
3032	16%
3033	17%

Tabel F.2. Response percentages voor diverse categoriseringen (alle percentages als aantal bedrijven gereageerd t.o.v. bedrijven uitgenodigd)

Antwoorden

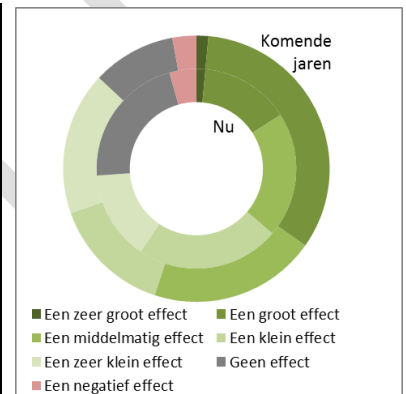
1. Bent u bekend met het Stadsinitiatief "Luchtsingel"?	
ik heb hier nog niet eerder over gehoord	3%
ik ken het project, maar niet de details	28%
ik ken het project goed	54%
ik ken het project goed en volg de ontwikkelingen intensief	15%

2. Bent u direct betrokken bij de Luchtsingel?	
Nee	80%
Ja, ik ben onderdeel van de 'Alliantie'	3%
Ja, ik ben sponsor van een brugdeel	10%
Ja, ik ben partner in één van de projecten	1%
Ja, ik heb het Stadsinitiatief mee-ontwikkeld (anders dan Alliantielid)	0%
Ja, ik was partner, ontwikkelaar, etc. maar nu niet meer	0%
Ja, anders, nl	4%

Er waren 3 toelichtingen. Twee toelichtingen identificeren de respondenten, de andere toelichting was "Ja, ik ben gevestigd in het Schieblock".

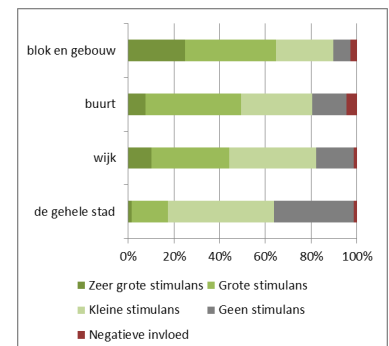
3. Hoe groot denkt u dat het effect van de Luchtsingel op de lokale economie en vastgoedwaarde-ontwikkeling is?

	Nu	Komende jaren
Een zeer groot effect	1%	1%
Een groot effect	14%	33%
Een middelmatig effect	20%	20%
Een klein effect	23%	14%
Een zeer klein effect	14%	17%
Geen effect	22%	10%
Een negatief effect	4%	3%

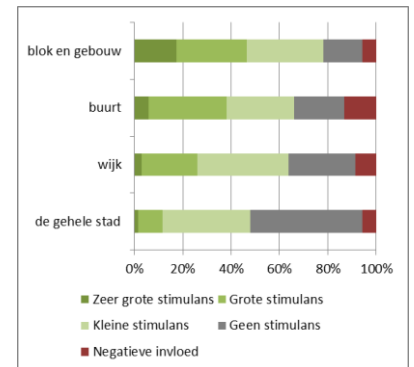
4. Hoe sterk denkt u dat de Luchtsingel in de komende jaren een positieve stimulans voor de LOKALE ECONOMIE EN WAARDE-ONTWIKKELING kan zijn op schaal van...:

	de gehele stad	wijk	buurt	blok en gebouw
Zeer grote stimulans	1%	10%	7%	25%
Grote stimulans	16%	33%	41%	39%
Kleine stimulans	46%	38%	30%	25%
Geen stimulans	35%	16%	14%	7%
Negatieve invloed	1%	1%	4%	3%

5. Hoe sterk denkt u dat de Luchtsingel in de komende jaren een positieve stimulans voor SOCIALE COHESE EN VEILIGHEID kan zijn op schaal van...:

	de gehele stad	wijk	buurt	blok en gebouw
Zeer grote stimulans	1%	3%	6%	17%
Grote stimulans	10%	23%	32%	29%
Kleine stimulans	36%	38%	28%	32%
Geen stimulans	46%	28%	20%	16%
Negatieve invloed	6%	9%	13%	6%

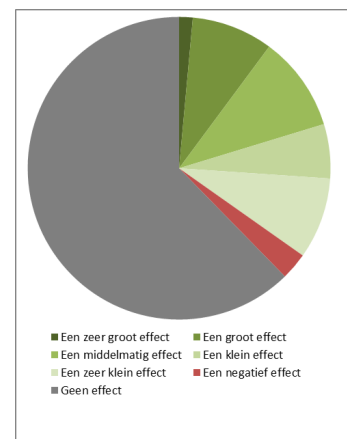
6. Op welke manier denkt u dat de Luchtsingel nu en in de komende jaren een positief effect kan hebben (meerdere antwoorden mogelijk)?

Draagt bij aan de creatieve sfeer / karakter van het gebied	67%
Geeft het gebied uitstraling	52%
Zet het gebied op de kaart	51%
Creëren van 'traffic'	41%
Geeft betere of logischere verbindingen	37%
Stopt de verloederding van het gebied	26%
Vergroot de leefbaarheid	25%
Anders, nl	10%

Bij 'anders' werd de suggestie gedaan de Luchtsingel (veel) verder naar het Noorden door te trekken. Beter onderhoud en meer onder de aandacht brengen werd ook genoemd. Een aantal respondenten benadrukten hier dat men vooral negatieve kanten ziet, o.a. voor veiligheid en esthetiek.

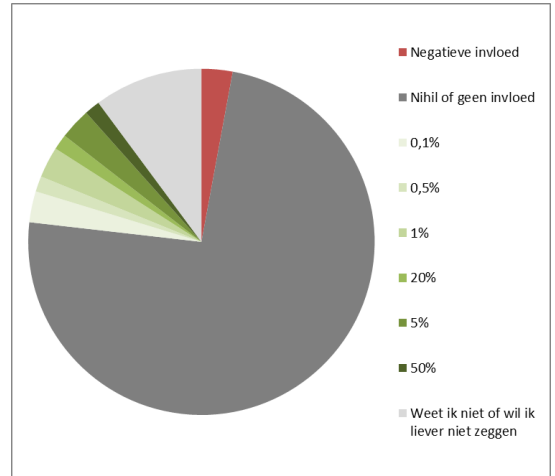
7. Verwacht u DE KOMENDE JAREN van de Luchtsingel een positief effect op uw onderneming (bijv. via omzet, waarde van uw zaak of winstmarge)?

Een zeer groot effect	1%
Een groot effect	9%
Een middelmatig effect	10%
Een klein effect	6%
Een zeer klein effect	9%
Een negatief effect	3%
Geen effect	62%

8. Zou u een schatting kunnen maken van het effect dat u verwacht dat de Luchtsingel zal hebben op uw omzet (bij deze vestiging)?

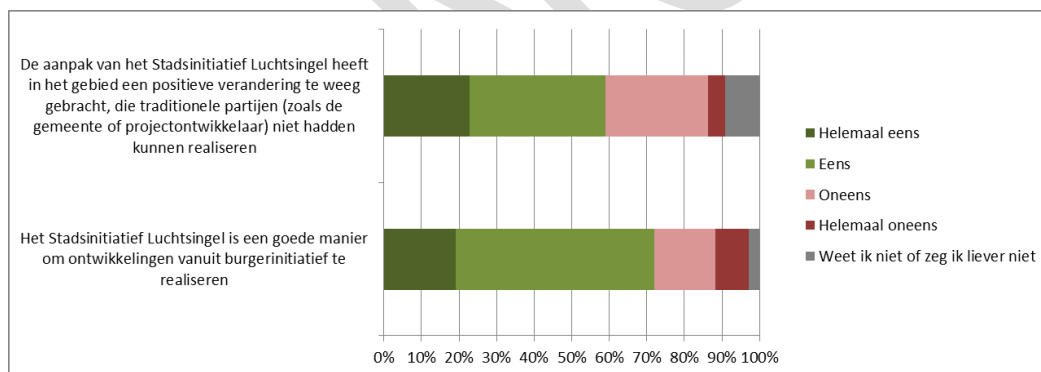
Negatieve invloed	3%
Nihil of geen invloed	74%
0,1%	3%
0,5%	1%
1%	3%
20%	1%
5%	3%
50%	1%
Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen	10%

Een aantal respondenten merkt bij vraag 7. en/of 8. op dat hun onderneming niet een directe relatie met de omgeving heeft. Andere respondenten merken juist op dat ze vanuit geloof in ontwikkeling in de buurt voor deze locatie hebben gekozen of dat het voor hun medewerkers een prettige plek creëert. Een respondent meent op dat de 'geldverspilling' de creatieve industrie een slecht imago geeft.

7. De Luchtsingel is in 2012 verkozen tot zo'n Stadsinitiatief. Kunt u op de volgende twee stellingen daarover antwoorden?

	Helemaal eens	Eens	Oneens	Helemaal oneens	Weet ik niet of zeg ik liever niet
Het Stadsinitiatief Luchtsingel is een goede manier om ontwikkelingen vanuit burgerinitiatief te realiseren	19%	53%	16%	9%	3%
De aanpak van het Stadsinitiatief Luchtsingel heeft in het gebied een positieve verandering te weeg gebracht, die traditionele partijen (zoals de gemeente of projectontwikkelaar) niet hadden kunnen realiseren	22%	35%	26%	4%	9%

8. Hoeveel mensen werken op deze vestiging?

1	36%
2-5	36%
6-25	16%
26-100	8%
101-1000	3%
>1000	2%
gemiddelde: 132, mediaan: 11	

[alleen gesteld aan 23 ondernemers die aangaven in het Schieblock gevestigd te zijn]

9. Stel dat de komende jaren (delen van) het Schiekadeblok grondig gerenoveerd worden of nieuwbouw plaats vindt en de prijzen voor bedrijfsruimten aanzienlijk duurder worden, hoe zou uw bedrijf hier mogelijk op reageren?	
De vestiging zou zich verplaatsen naar een locatie in de buurt	16%
De vestiging zou zich verplaatsen naar een locatie niet in de buurt, maar wel in Rotterdam	11%
De vestiging zou blijven, al zou het jammer zijn dat de huren omhoog gaan en/of het gebied zijn karakter verliest.	4%
De vestiging zou blijven, en voor u bedrijf zou het positief zijn dat het gebied in waarde meegroeit met uw onderneming	3%
Weet ik niet of zeg ik liever niet	1%

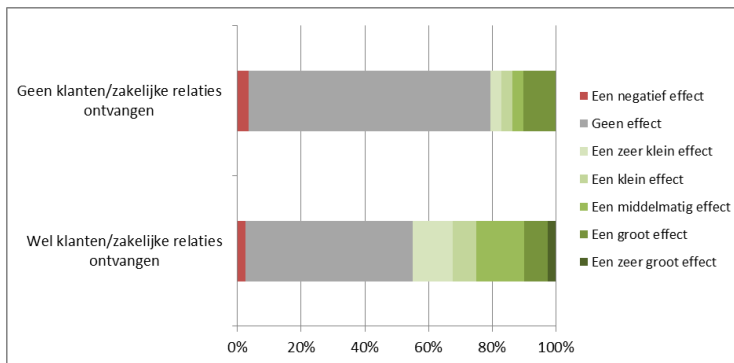
Er zijn geen respondenten die de vestiging zouden verplaatsen buiten R'dam of opheffen.

10. Kunt u aangeven of de volgende situaties van toepassing zijn?	
Op het bedrijf werken regelmatig freelancers / ZZP-ers voor het bedrijf die geen eigenaar of partner zijn.	55%
Het bedrijf heeft personeel in loondienst (eventueel via een uitzendbureau of een payrollconstructie)	27%
Op het bedrijf worden klanten of andere zakelijke relaties ontvangen	23%
Weet ik niet of zeg ik liever niet	18%
Het bedrijf is een horeca bedrijf	8%
Het bedrijf is een bedrijf aan huis.	1%

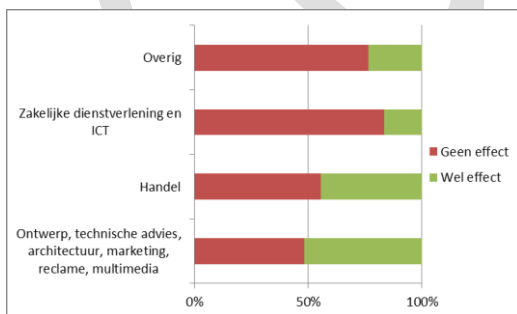
11. Mogen we u vragen naar een indicatie van uw jaarlijkse omzet?	
10 000 – 50 000 Euro	15%
100 000 – 200 000 Euro	12%
200 000 – 500 000 Euro	8%
50 000 – 100 000 Euro	10%
500 000 – 1 miljoen Euro	8%
Minder dan 10 000 Euro	3%
Weet ik niet of zeg ik liever niet	36%

Achtergrond respondent, gekruist tegen omzet-effect

	Wel klanten/zakelijke relaties ontvangen	Geen klanten/zakelijke relaties ontvangen
Een negatief effect	1	1
Geen effect	21	22
Een zeer klein effect	5	1
Een klein effect	3	1
Een middelmatig effect	6	1
Een groot effect	3	3
Een zeer groot effect	1	0

Relatie met branche (KvK/SBI in 4 groepen)	Geen effect	Wel effect
Ontwerp, technische advies, architectuur, marketing, reclame, multimedia	15	16
Handel	5	4
Zakelijke dienstverlening en ICT	10	2
Overig	13	4

[nb, het betreft hier kleine groepen van respondenten]

	Schiekadeblok / Delftseplein / Po	Agniese- en proveniersbuurt	Weena en punt Stadsdriehoek
Een negatief effect	2	0	0
Geen effect	25	11	7
Een zeer klein effect	2	4	0
Een klein effect	2	2	0
Een middelmatig effect	1	5	1
Een groot effect	2	4	0
Een zeer groot effect	1	0	0

Kwalitatieve verwachting omzet/waarde, gekruist tegen omzet-ordegrote

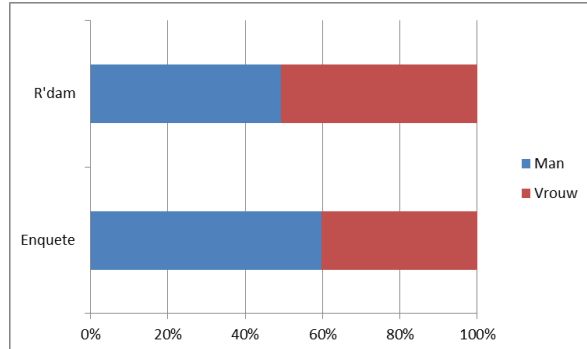
	Een negatief effect	Geen effect	Een zeer klein effect	Een klein effect	Een middelmatig effect	Een groot effect	Een zeer groot effect
Negatieve invloed	1	1					
Nihil of geen invloed	1	6	11	10	9	14	
0,1%					2		
0,5%						1	
1%					1	1	
5%					1	1	
20%							1
50%						1	
Weet ik niet of wil ik liever niet zeggen			1		1	5	

G. Burgerpanel

Achtergrond respondenten (bekend vanuit Burgerpanel gegevens)

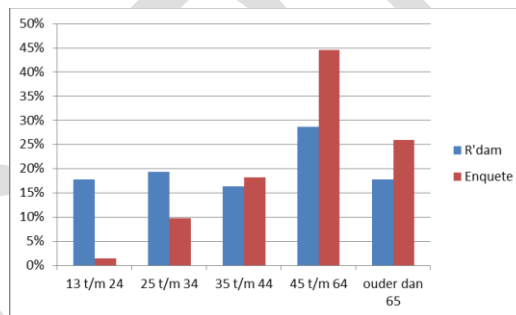
Geslacht

	Man	Vrouw
Enquete	60%	40%
R'dam	49%	51%

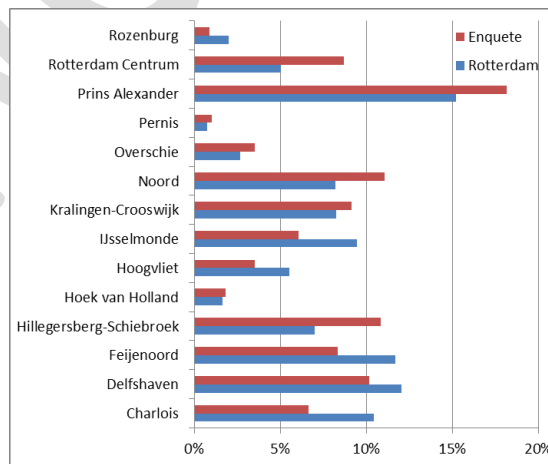
Leeftijd

	R'dam	Enquete
13 t/m 24	18%	1%
25 t/m 34	19%	10%
35 t/m 44	16%	18%
45 t/m 64	29%	45%
ouder dan 65	18%	26%

Wijk

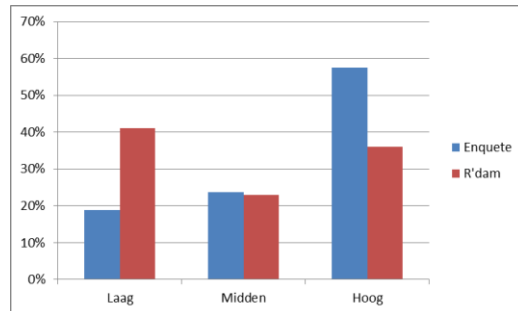
	Rotterdam	Enquete
Charlois	10%	7%
Delfshaven	12%	10%
Feijenoord	12%	8%
Hillegersberg-Schiebroek	7%	11%
Hoek van Holland	2%	2%
Hoogvliet	6%	4%
IJsselmonde	9%	6%
Kralingen-Crooswijk	8%	9%
Noord	8%	11%
Overschie	3%	4%
Pernis	1%	1%
Prins Alexander	15%	18%
Rotterdam Centrum	5%	9%
Rozenburg	2%	1%

Opleidingsniveau

Opleidingsniveau	Enquete	R'dam
Laag	19%	41%*
Midden	24%	23%*
Hoog	58%	36%

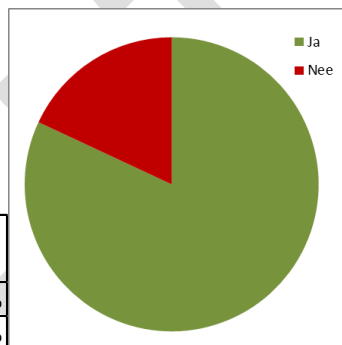
*) uit grafiek afgelezen waarden

Bron R'dam: <http://www.rotterdam.nl/opleidingsniveau> (cijfers 2011)

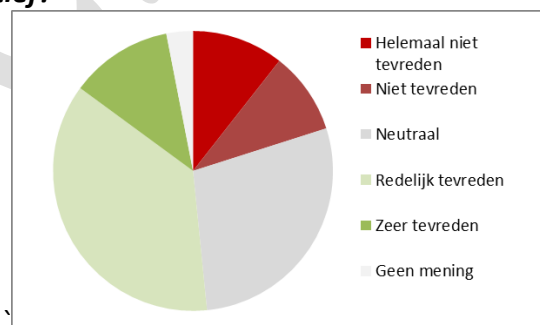
Vraag 1 Kent u het Stadsinitiatief en de bijbehorende verkiezingen die de Gemeente Rotterdam organiseert?

Kent u het Stadsinitiatief en de bijbehorende verkiezingen die de Gemeente Rotterdam organiseert?	Total
Ja	82%
Nee	18%

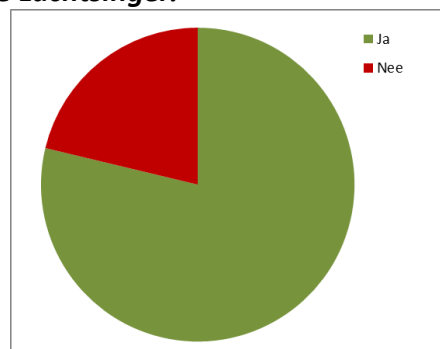
Vraag 2 Hoe tevreden bent u over het Stadsinitiatief?

Hoe tevreden bent u over het Stadsinitiatief?	Total
Helemaal niet tevreden	11%
Niet tevreden	9%
Neutraal	28%
Redelijk tevreden	37%
Zeer tevreden	12%
Geen mening	3%

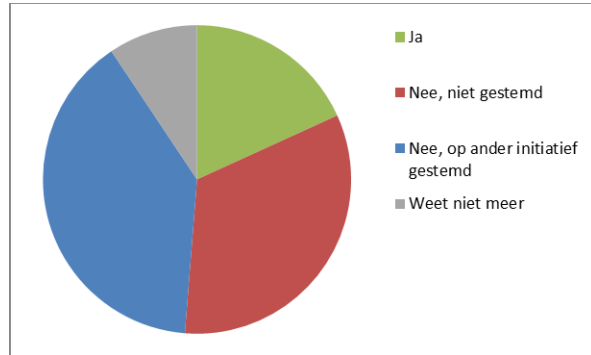
Vraag 3 Hebt u eerder gehoord van stadsinitiatief de Luchtsingel?

Hebt u eerder gehoord van stadsinitiatief de Luchtsingel?	Total
Ja	79%
Nee	21%

Vraag 4 Hebt u, in 2012, gestemd op stadsinitiatief de Luchtsingel in het kader van de Stadsinitiatief verkiezingen?

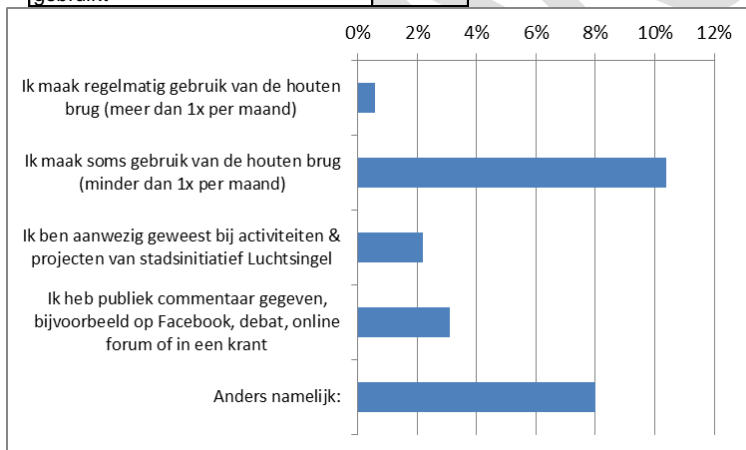
Hebt u, in 2012, gestemd op stadsinitiatief de Luchtsingel in het kader van de Stadsinitiatief verkiezingen?	
Ja	18%
Nee, niet gestemd	33%
Nee, op ander initiatief gestemd	39%
Weet niet meer	9%
Grand Total	100%

Opmerking: in een Burgerpanel in 2012 is dezelfde vraag gesteld, waar meer mensen aangaven op de Luchtsingel te hebben gestemd (dat ook meer past bij de verkiezingsuitslag). Mogelijke verklaringen zijn verschuivingen in het Burgerpanel, een ander deel van de deelnemers die heeft meegedaan, of simpelweg dat de perceptie van respondenten wat ze gestemd hebben na 2 jaar is veranderd.

Vraag 5 Betrokkenheid bij de Luchtsingel

Ik maak regelmatig gebruik van de houten brug (meer dan 1x per maand)	1%
Ik maak soms gebruik van de houten brug (minder dan 1x per maand)	10%
Ik ben aanwezig geweest bij activiteiten & projecten van stadsinitiatief Luchtsingel	2%
Ik heb publiek commentaar gegeven, bijvoorbeeld op Facebook, debat, online forum of in een krant	3%
Anders namelijk:	8%
Nee, ik heb de brug (nog) niet gebruikt	60%

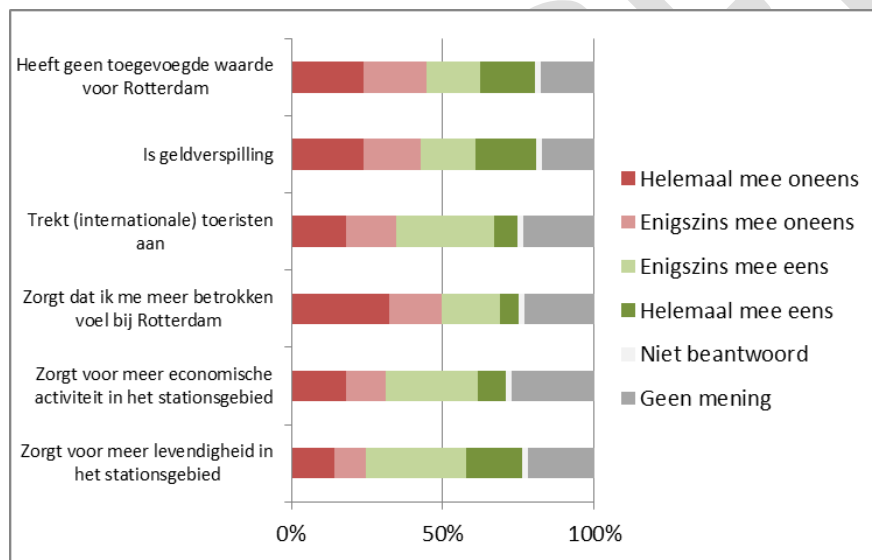
Merk op dat 'nee' en alle categorieën samen 100% of meer zouden moeten zijn, maar in dit geval dit niet zijn.

Vraag 5, ingevuld bij anders:

[open vraag]

Vraag 6 Stellingen: De Luchtsingel zorgt dat...

	Helemaal mee oneens	Enigszins mee oneens	Enigszins mee eens	Helemaal mee eens	Niet beantwoord	Geen mening
Zorgt voor meer levendigheid in het stationsgebied	14%	10%	33%	18%	2%	22%
Zorgt voor meer economische activiteit in het stationsgebied	18%	13%	31%	9%	2%	27%
Zorgt dat ik me meer betrokken voel bij Rotterdam	32%	17%	19%	6%	2%	23%
Trekt (internationale) toeristen aan	18%	17%	32%	8%	2%	23%
Is geldverspilling	24%	19%	18%	20%	2%	17%
Heeft geen toegevoegde waarde voor Rotterdam	24%	21%	17%	18%	2%	17%

Vraag 7 Welke activiteiten & projecten van stadsinitiatief de Luchtsingel hebben nu of in de toekomst de grootste effecten volgens u? (alleen open vraag)

→ 320 mensen antwoorden hier geen idee / geen / weet niet / geen mening of vergelijkbare antwoorden

[open vraag]

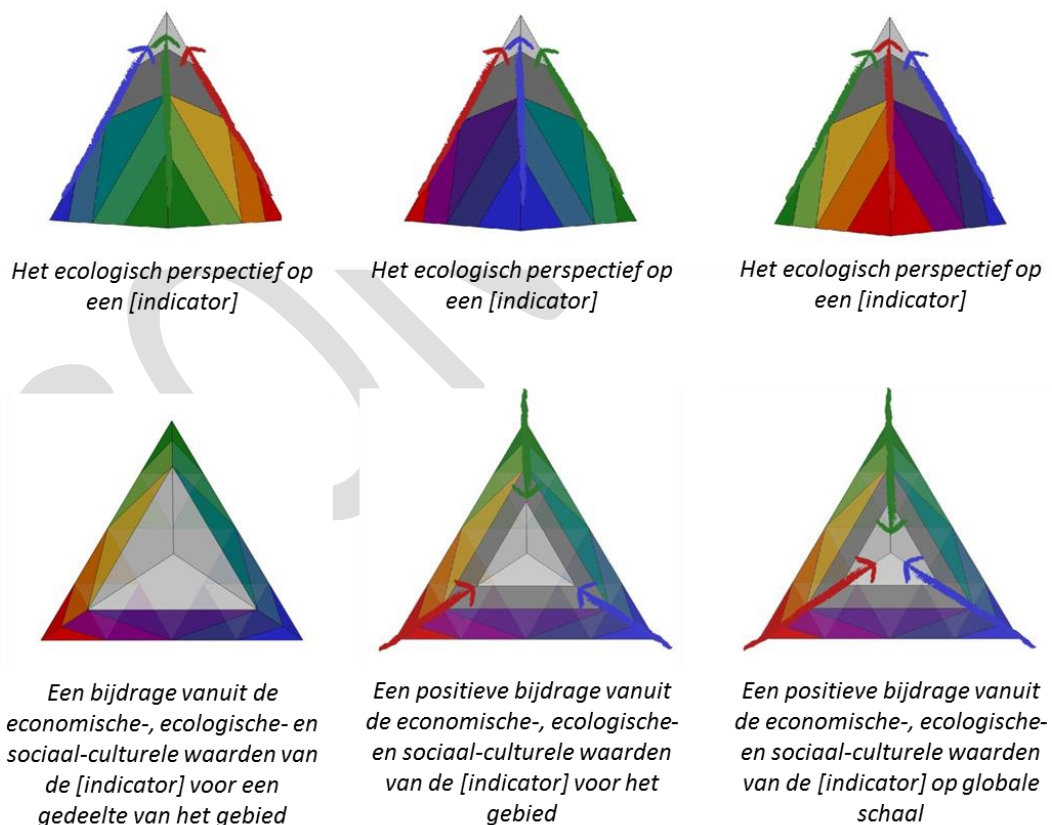
Vraag 8. Als u nog iets kwijt wilt over de impact of toekomstverwachtingen van stadsinitiatief de Luchtsingel, of als u overige opmerkingen hebt, kunt u die hier opschrijven.

→ 320 mensen gaven expliciet aan geen opmerkingen te hebben

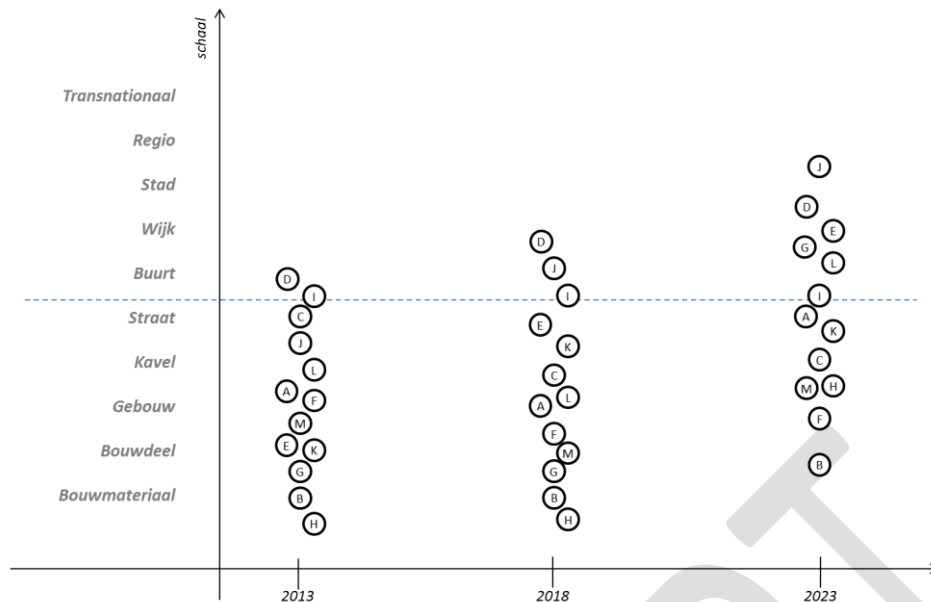
[open vraag]

H. Reflectie/analyse effectschaal vanuit raamwerk gebiedsontwikkeling

Om een bredere kijk te kunnen geven op de effecten en impact van de Luchtsingel bouwen we voort op het raamwerk van Beneficial Area Development dat op dit moment wordt ontwikkeld door Marleen Lodder in het kader van haar promotie onderzoek. Dit raamwerk geeft een bepaald perspectief waar vanuit er naar het effect gekeken wordt. Het raamwerk is een driedimensionale tetraëder met op het grondvlak economie, ecologie en sociaal-cultureel en de top is de volledige integratie van deze domeinen waardoor meerwaarde wordt gecreëerd op een schaal groter dan het gebied dat wordt geëvalueerd (zie figuur H.1). Hierdoor wordt er dus bij elke indicator een breed maatschappelijk en ecologisch perspectief gegeven op een grotere schaal. Deze schaal wordt verder uitgewerkt in een grafiek waarop alle indicatoren geplaatst worden op de schaal waarop zij meerwaarde kunnen leveren. Dit kan vervolgens in de tijd worden uitgezet om een beeld te geven van hoe er in de tijd meer meerwaarde geleverd kan worden door technologische, maatschappelijke of economische veranderingen (zie figuur H.2). Dit framework zal gebruikt worden voor de kwalitatieve analyse van de indicatoren.

Figuur H.1: Het raamwerk van Beneficial Area Development

Figuur H.2: Beneficial Area Development in schaal en tijd

Beoogde effecten Luchtsingel

In het document Stadsinitiatief Luchtsingel (Juli 2012) staan op verschillende manieren de doelen en beoogde effecten van de Luchtsingel omschreven.

“De brug is de aantrekker voor nieuwe ontwikkelingen, de brug is de katalysator voor economische groei. De brug is het symbool voor sociale verbindingen, een manifestatie van nieuwe manieren van stadsplanning en een platform voor verdere ontwikkelingen.” (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012, p. 5)

“De Luchtsingel vormt de kapstok van een groot aantal publieke ontwikkelingen in het gebied: publieke ruimte, lokale economie, sociale cohesie, werkgelegenheid, recreatie en educatie.” (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012, p. 11)

“De kwaliteitsverbeteringen in Rotterdam Central District en het verbinden van het gebied met de rest van de stad zullen grote invloed hebben op de bereikbaarheid, sociale cohesie, lokale economie, grondwaarde, toekomstige ontwikkeling van het gebied, de plek die het gebied in de Rotterdamse stad inneemt, en de betekenis die het heeft voor de Rotterdammers. Daarnaast heeft I Make Rotterdam resultaat voor de toekomst van de stadsontwikkeling en het denken over het maken van de stad in tijden van crisis en daarna.” (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012, p. 33)

“Een kleine schatting van te kwantificeren veranderingen:

- Structurele toename van het aantal ondernemers. Dit wordt zichtbaar gemaakt via Google Maps, het telefoonboek, onderzoeken van C.O.S.
- Structurele toename van het aantal passanten en gebruikers van het gebied. Dit wordt gemeten door de gemeente.
- Structurele toename van het aantal bezoekers van het gebied. Dit wordt gemeten aan de omzet van de ondernemers en horecagelegenheden in het gebied.
- ‘Placemaking’. De Luchtsingel speelt een rol in de beleving van de Rotterdammers. De plek zal belangrijk worden in de media, zal terugkomen op Social Media, in gesprekken, op scholen, etc.
- Hofpark krijgt hoogste prioriteit bij stakeholder.” (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012, p. 33)

De oorspronkelijke effecten die ZUS beoogde met het stadsinitiatief de Luchtsingel (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012; I Make Rotterdam, 2011) zijn onder verdeeld in kwalitatieve verbeteringen en kwantitatieve veranderingen:

Kwalitatieve verbeteringen:	Kwantificeren veranderingen:	
<i>bereikbaarheid,</i>	Structurele toename van het aantal passanten en gebruikers van het gebied. Dit wordt gemeten door de gemeente.	Bereikbaarheid
<i>publieke ruimte,</i>		Publieke ruimte
<i>sociale cohesie,</i>		Sociale cohesie
<i>lokale economie,</i>	Structurele toename van het aantal ondernemers. Dit wordt zichtbaar gemaakt via Google Maps, het telefoonboek, onderzoeken van C.O.S.	Lokale economie
<i>werkgelegenheid,</i>		
<i>recreatie,</i>		Recreatie
<i>educatie</i>		Educatie
<i>grondwaarde,</i>		
<i>toekomstige ontwikkeling van het gebied,</i>	Hofpark krijgt hoogste prioriteit bij stakeholders	Grondwaarde & toekomstige ontwikkeling
<i>de plek die het gebied in de Rotterdamse stad inneemt,</i>	'Placemaking'. De Luchtsingel speelt een rol in de beleving van de Rotterdammers. De plek zal belangrijk worden in de media, zal terugkomen op Social Media, in gesprekken, op scholen, etc.	betekenis Rotterdammers
<i>en de betekenis die het heeft voor de Rotterdammers</i>	Structurele toename van het aantal bezoekers van het gebied. Dit wordt gemeten aan de omzet van de ondernemers en horecagelegenheden in het gebied.	
<i>resultaat voor de toekomst van de stadsontwikkeling en het denken over het maken van de stad in tijden van crisis en daarna</i>		Toekomstige denken over stadsontwikkeling

Tabel I.1: Beoogde effecten Luchtsingel

Het stadsinitiatief richt zich in het bijzonder op de volgende doelgroepen (Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012, p. 14; I Make Rotterdam, 2011):

- Alle burgers van Rotterdam
- Middelgrote en kleine ondernemers
- Grote bedrijven en multinationals (Shell, Nationale Nederlanden, ING, Holland Casino, Q Park, Hilton Hollywood, Prorail, NS, Woonbron)
- Gebruikers van de Hofbogen
- Scholieren van Zadkine en Grafisch Lyceum
- Culturele instellingen
- Internationaal publiek

Aan de hand van de eerder genoemde documenten (MAKING CITY 5th IABR 2012 September, 2011; MAKING CITY 5th IABR 2012 Oktober, 2011; Stadsinitiatief Luchtsingel, 2012; I Make Rotterdam, 2011) en de voortgangsverslagen over de Luchtsingel (Luchtsingel DO Fase 3-6, 2013; Luchtsingel DO Fase 3-6, 2014) en het verantwoordingsdocumenten voor de IABR (Verantwoording Test Site Rotterdam 5th IABR, 2013; Test Site Rotterdam Permanente tijdelijkheid, 2013) komen wij tot een voorlopig overzicht van op welke wijze projecten verbonden aan de Luchtsingel bijdragen aan de beoogde effecten. Hiernaast geven wij tevens een overzicht van de schaal waarop deze effecten beoogd waren door ZUS.

8.1.1 Oorspronkelijk beoogde effecten

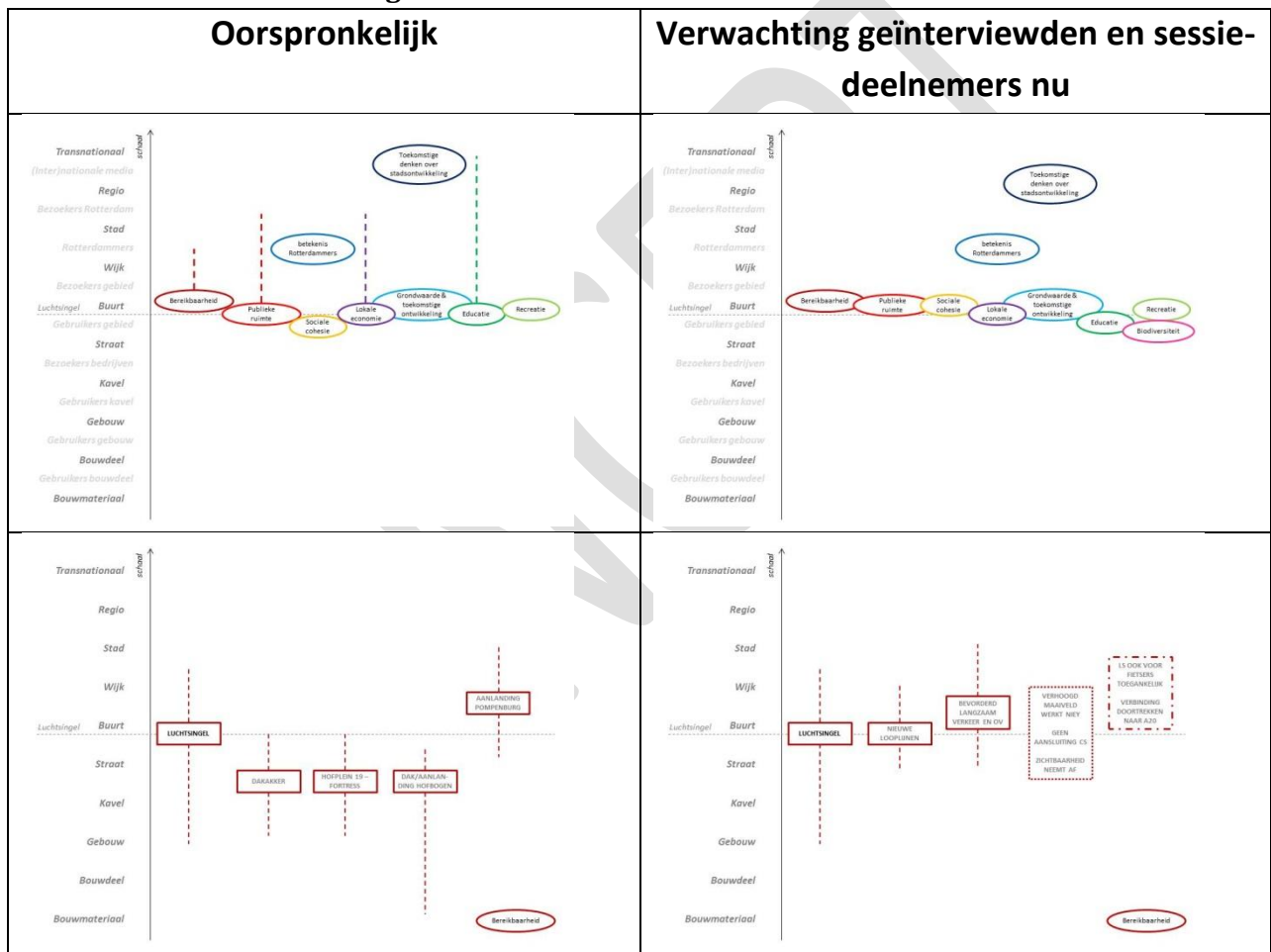
Aan de hand van tabel I.1 wordt hieronder per beoogd effect de verschillende activiteiten van de Luchtsingel opgesomd die hieraan bijdragen. Wanneer een project dezelfde beschrijving had in meerdere documenten wordt naar het eerst gepubliceerde document gerefereerd. De projecten die niet zijn uitgevoerd zijn met een onderbroken lijn aangegeven. Het kader geeft de fysieke ruimtelijke schaal en de stippellijnen geven de reikwijdte per activiteit aan. Uit deze documenten analyse, aangevuld met de informatie uit de interviews met ZUS zijn we tot het volgende overzicht van de beoogde effecten van het stadsinitiatief de Luchtsingel gekomen.

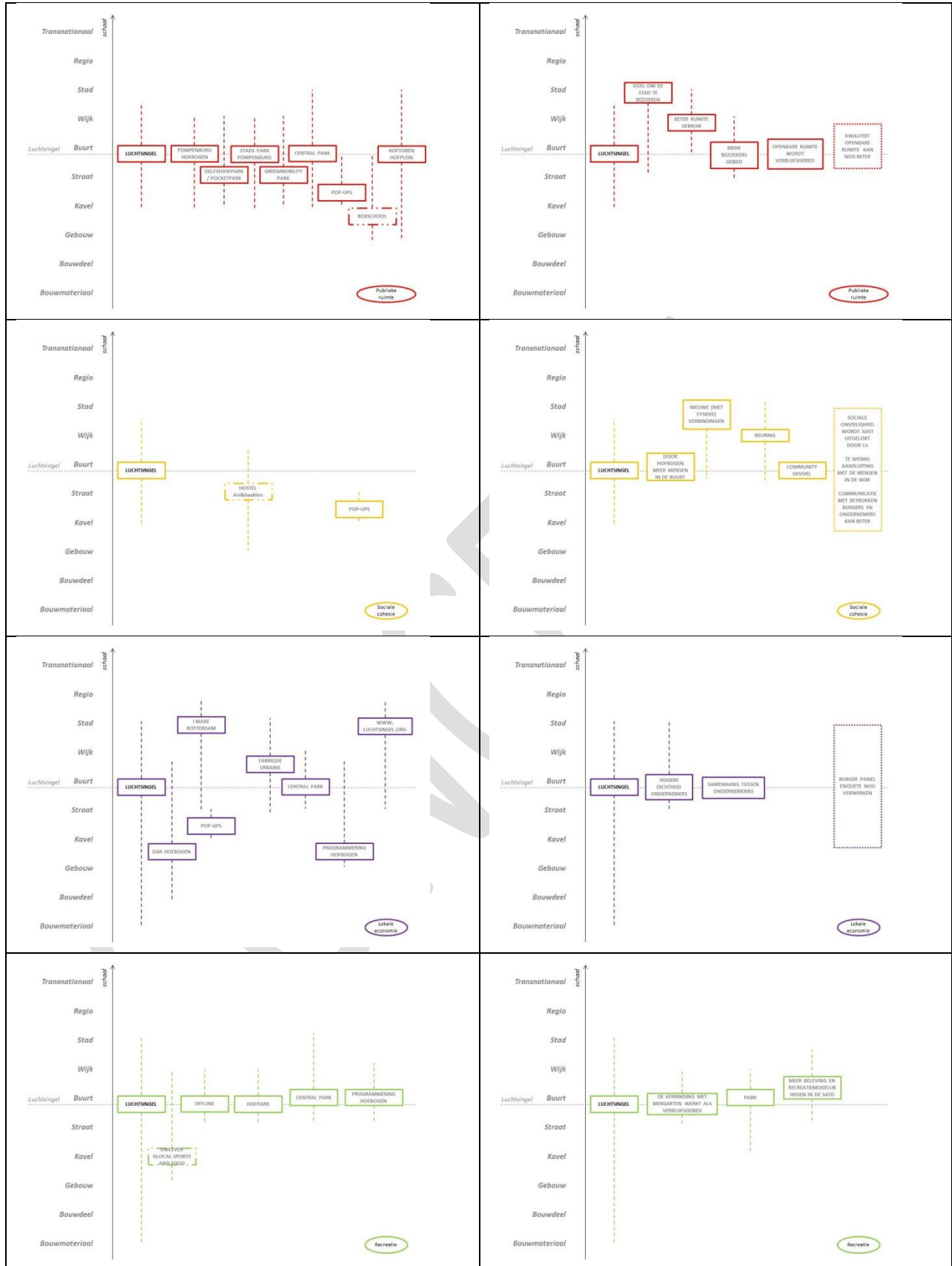
De stippellijnen geven de reikwijdte van het effect aan, die in bepaalde gevallen groter is dan de fysieke ruimtelijke schaal. Dit ontstaat door bezoekers die worden aangetrokken door het project of de evenementen en activiteiten die met het project gepaard gaan.

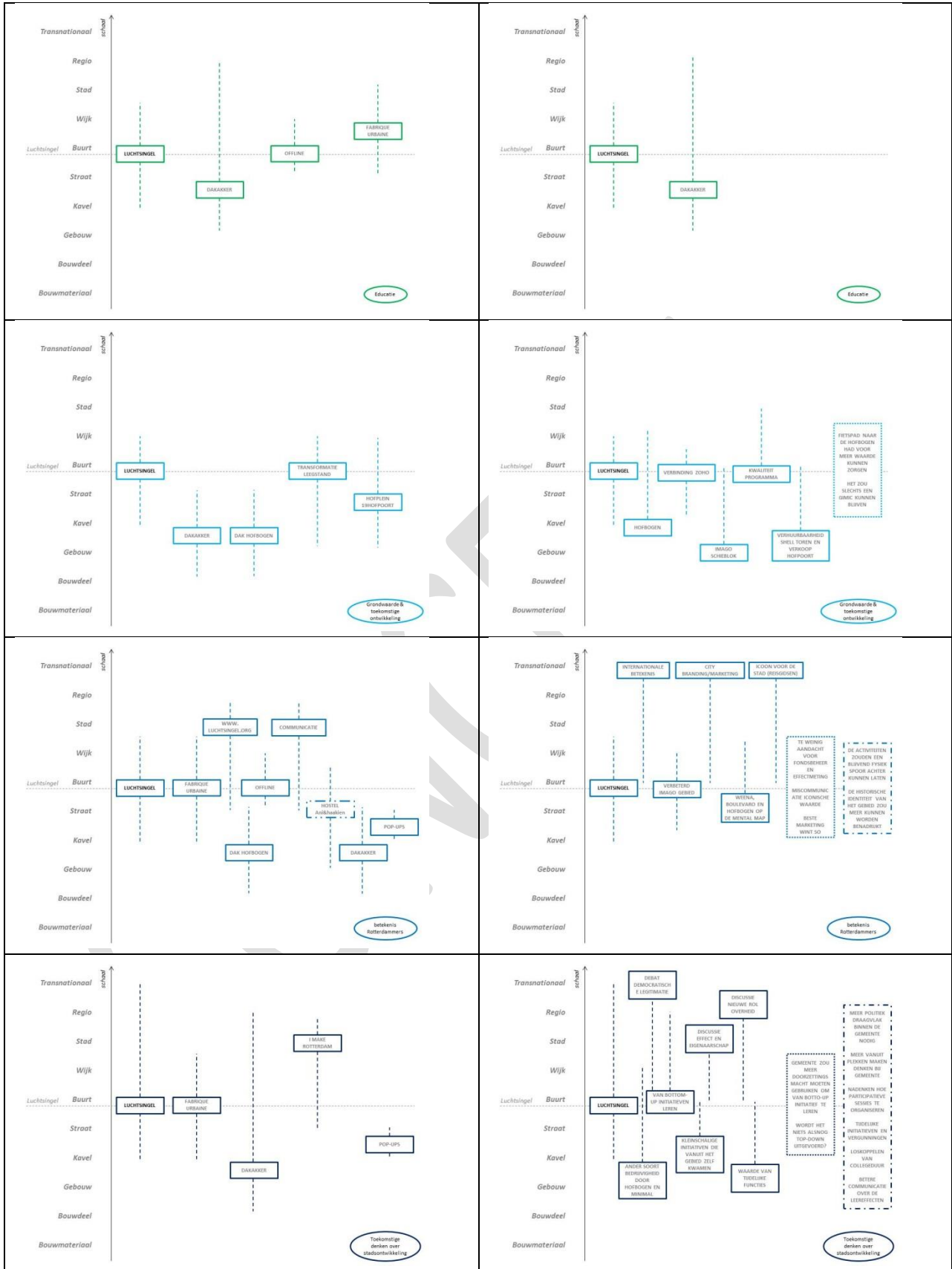
8.1.2 Emergente effecten

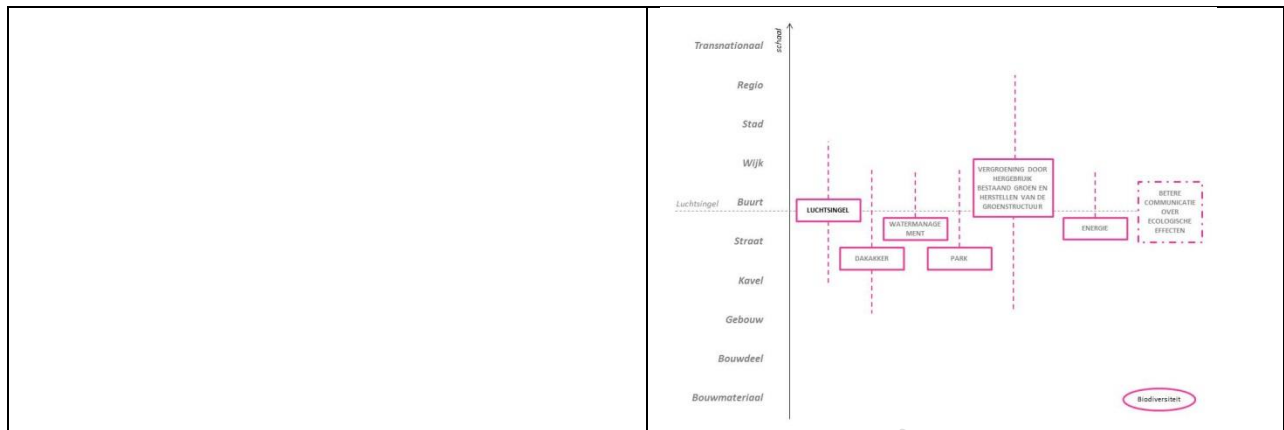
Er is ook apart gekeken naar de schaal van beoogde en nu door diverse partijen waargenomen effecten. Dit is gedaan door enerzijds alle plandocumenten rondom de Luchtsingel te bekijken (en te bespreken met initiatiefnemers) en anderzijds is de schaal van effecten besproken in interviews en in een deelsessie in de stakeholder- en expertsessie. Onderstaande schema's, geven een overzicht van de schaal van beoogde en verwachte effecten. Deze effecten zijn op dezelfde wijze op de schaal weergegeven zoals deze zijn aangegeven door de respondenten. Er zijn twee boxen aan toegevoegd (indien van toepassing) een box met de sterretjes lijn die aangeeft wat er nu niet goed gaat, of een negatief effect. Een met de onderbroken stippel-streep lijn die de verbeterpunten aangeeft.

Overzicht effecten Luchtsingel

Tabel 1.2: Oorspronkelijke en emergente effecten Luchtsingel

8.2 Analyse oorspronkelijke en emergente effecten Luchtsingel

Wat opvalt aan tabel 1.2 is dat ZUS in de documenten over de Luchtsingel zich voornamelijk richt op de verschillende deelprojecten bij het omschrijven van de effecten van de Luchtsingel. Deze worden door de respondenten niet altijd teruggezien. Dit komt gedeeltelijk doordat nog niet al deze activiteiten zijn gerealiseerd en er ook een aantal zijn afgefallen of vervangen gedurende het proces. Wat ook opvalt is dat ZUS zich voornamelijk richt op de economische en sociale effecten en de ecologische effecten onderbelicht laat. Dit komt volgens Elma van Boxel doordat de economische en sociale effecten in dit gebied de meeste aandacht nodig hebben omdat de ecologische aspecten al door de gemeente genoeg belicht werden. Ze gaf tevens aan dat in de huidige fase hier meer aandacht voor komt. Over de ecologische effecten van de Dakakker was wel gecommuniceerd in twee publicaties (World Food Festival, 2013 en Dakakker, 2014), waarvan één op het moment van het schrijven van dit rapport nog in aanmaak is. Hiernaast zal er over de aanleg en de effecten van Park Pompenburg tijdens en na de aanleg ook veel over de ecologische effecten worden gecommuniceerd door middel van lezingen en participatieve activiteiten met de bewoners en andere stakeholders.

Het raamwerk van Beneficial Area Development richt zich op deze verschillende perspectieven op Duurzame (Beneficial) Gebiedsontwikkeling. In dit raamwerk kunnen de verschillende perspectieven op een ontwikkeling worden belicht en door het doorgronden en begrijpen van de verschillende uiterste kan naar meerwaarde door integratie volgens de Triple Top Line (McDonough & Braungart, 2002) worden gezocht. De nadruk ligt hierbij niet op het zoeken van een middenweg door consensus maar op de focus van de meerwaarde voor de drie elementen (economische, sociaal-culturele en ecologische meerwaarde). Dit is op dit moment nog niet het geval in het Luchtsingel project, maar zou in de communicatie over de effecten wel een aanbeveling zijn. Door deze verschillende perspectieven te belichten kan een breder draagvlak ontstaan doordat andere stakeholders betrokken kunnen worden in het proces.

Wanneer we kijken naar het verschil in schaal van de verschillende effecten valt op dat hier maar minimale verschillen in te vinden zijn. De respondenten geven een diverser beeld, met name van de effecten voor de Sociale cohesie, Grondwaarde & toekomstige ontwikkeling, Betekenis Rotterdammers, Toekomstig denken over stadsontwikkeling en de Biodiversiteit. ZUS geeft juist een diverser beeld voor de effecten voor Publieke ruimte, Lokale economie, Recreatie en Educatie.

De communicatie vanuit ZUS over de effecten van de Luchtsingel hebben gedurende de periode van gunning op een lager pitje gestaan (Interview Elma van Boxel, 23-04-2014). Op het moment van het schrijven van dit rapport staan er veel projecten op het punt van uitvoering die hier verbetering in zullen brengen. Dit zou de aansluiting bij het groter publiek zeker ten goede kunnen komen, wanneer we kijken naar de aanbevelingen vanuit de respondenten en de analyse vanuit het Framework voor op Duurzame (Beneficial) Gebiedsontwikkeling.

CONCEPT

I. Twitteranalyse

Over Creating010 en Betekenisvol Ontwerpen in de Genetwerkte Stad

In het kenniscentrum Creating010 zijn onderzoekers als docent verbonden bij de instituten CMI en WDK.

Met het programma Betekenisvol Ontwerpen in de Genetwerkte Stad, onderzoekt Creating010 de rol en maatschappelijke impact van ontwerpen in de stad en ziet daarbij de stad als Living Lab. In de ontwerpaanpak wordt de mens centraal gesteld. Projecten verbinden de disciplines interactieontwerp en stedelijke ontwikkeling, en richten zich onder meer op het (co)creëren van (alternatieve) waarde in het publieke domein en de veranderende relatie tussen overheid en burgers. Door aan partners in de stad in het onderwijs ruimte te bieden aan experiment worden gezamenlijk mogelijkheden verkend en nieuwe kennis ontwikkeld. Prototypes die daarin ontwikkeld worden als 'boundary objects' worden gebruikt om concepten en mogelijkheden aan anderen uit te leggen.

Vanuit Creating010 is het initiatief tot Rotterdam Open Data genomen. Na enkele jaren van samenwerking met de gemeente Rotterdam is uiteindelijk gerealiseerd dat gemeenteraad en –bestuur besloten heeft data alle data van de gemeentelijke overheid 'open' is en wordt ondergebracht in de Rotterdam Open Data portal. Deze databronnen zijn vervolgens weer benut voor projecten waarin gemeente, bedrijven en hogeschool samenwerken.

Recente projecten zijn de ontwikkeling van een Smart Wijkhuis in Rotterdam-West waarbij een hybride omgeving wordt gecreëerd voor ontmoeting en waardecreatie, en de Snuffelneus waarbij wordt geëxperimenteerd met de inzet van een mobiele sensors waarmee Rotterdammers als crowd data kunnen genereren over de luchtkwaliteit van de stad.

Met ontwerpmethoden als participatory design, context mapping en service design worden samenwerkingsproces gefaciliteerd waarin verschillende sectore, stakeholders en disciplines tot resultaten komen. Vanuit technologische expertise wordt gebruik gemaakt van methoden en technieken om grote hoeveelheden data (Big Data) te analyseren te visualiseren (Creative Research Tools).

Ontwikkelingen als Internet of Things, Big Data en Smart Cities worden in samenhang bestudeerd met ontwikkelingen als zelforganisatie, participatie en sociale cohesie om te begrijpen hoe technologie en menselijk interacties in de stad elkaar beïnvloeden, om zodoende mensen in staat te stellen met elkaar die stad te bouwen die hen voor ogen staat. Punt van aandacht bij het ontwerpen van interactieve technologie is de wederkerigheid tussen het kleine en het grote, het individu en de crowd, de burger en de stad.

Activiteiten waarmee deze partijen bijeen worden gebracht om samen te denken en te doen zijn onder meer Service Jams en Hackathons.

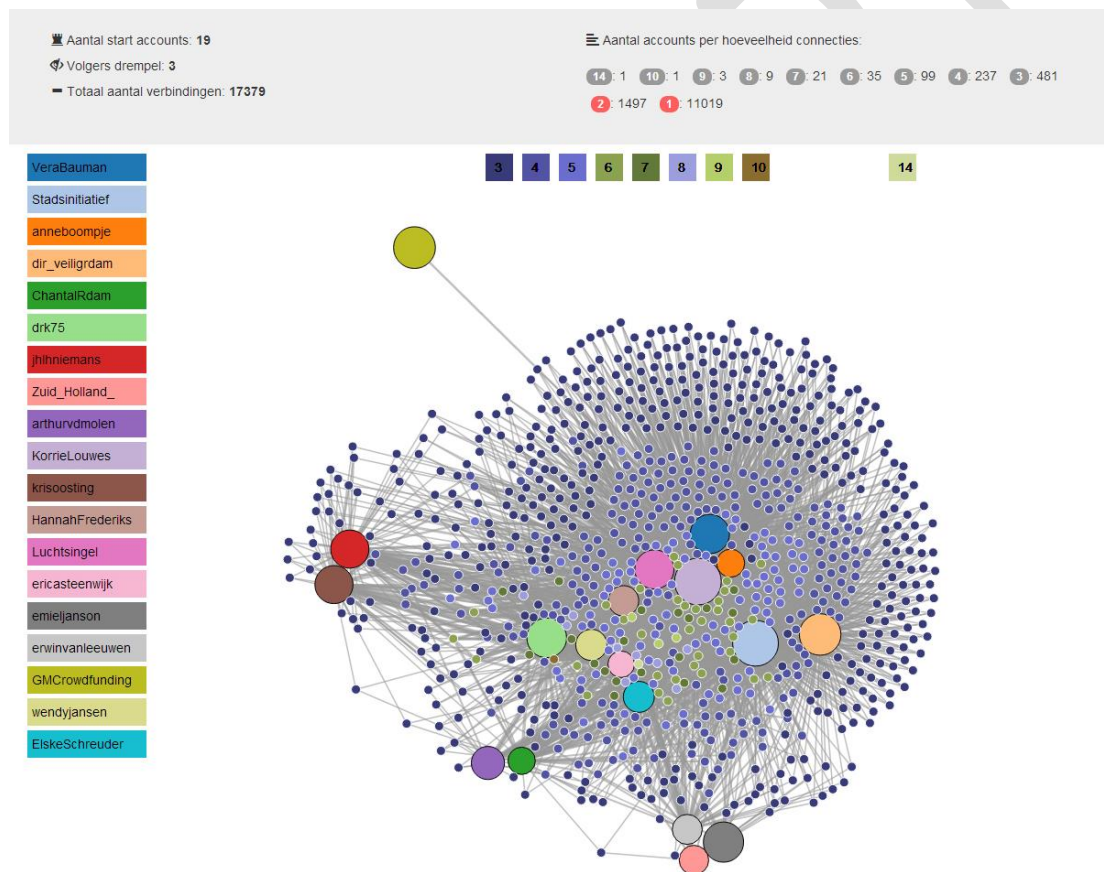
Zie bijvoorbeeld: <http://creating010.com/projecten/hackday-dat-of-the-crowds>

Een onderwerp waarvoor Creating010 Creatieve Research Tools ontwikkelt is om met behulp van hedendaagse technologie en user generated data inzicht te krijgen in de interactie en beleving van mensen bijvoorbeeld in de stad. Daarbij wordt vooral gelet op

semantische informatie (zoals stemming, emotie) en visuele informatie (foto's). Op die manier kunnen op 'kwantitatieve schaal' 'kwalitatieve data' worden verzameld die inzicht geeft in beleving van mensen.

Netwerkanalyse Luchtsingel

In figuur 1 wordt een voorbeeld getoond van een analyse van Twitter data met betrekking tot de Luchtsingel. Doel was om inzicht te krijgen in het bereik van berichten over de Luchtsingel onder een groter publiek. De basis is een groep van 19 Twittergebruikers (accounts) die berichten hebben getweet met het woord of hashtag 'Luchtsingel' in de periode van 21 tot en met 26 april 2014. De visualisatie toont de volgers (followers) van de 19 geselecteerde accounts en daarvan alleen de accounts die ten minste 3 van deze 19 accounts volgen. Dit is gedaan om de visualisatie zo overzichtelijk mogelijk te houden. In totaal zijn er meer dan zeventienduizend verbindingen. Door deze drempel worden slechts de ongeveer 800 relevante getoond.

Figuur 1. Twitteranalyse van het bereik van berichten over Luchtsingel

De diameter van de bol geeft het aantal volgers aan. Het algoritme achter deze visualisatie probeert een zo eenvoudig mogelijke weergave van het netwerk te maken. Bollen die heel veel worden gevolgd en dus veel lijntjes bevatten worden centraal geplaatst, bollen met weinig volgers worden naar buiten geduwd.

De nabijheid van bollen ten opzichte van elkaar duidt op een ongeveer gelijke hoeveelheid volgers. Dit zijn niet per definitie ook dezelfde volgers. Twee bollen kunnen tegen elkaar

staan met allebei 100 verschillende volgers. Het toont dus relevantie van de bol, maar geen relatie tussen de bollen.

Het betreft hier een eenvoudige analyse van alleen relaties tussen Tittergebruikers. In een complexere analyse kan de inhoud en sentimenten van de berichten worden geanalyseerd om inzicht te krijgen in de subjectieve ervaring van discussie over de Luchtsingel, of kunnen van Twittergebruikers overige achtergrondgegevens worden geanalyseerd om te duiden welke positie zij in de stad en het debat hebben.

De interactieve visualisatie is hier te vinden: <http://rolandpastoor.nl/whai/Luchtsingel/>

Achtergronden:

Brynskov, M. (Ed.). (2014). *Urban Interaction Design: Towards City Making*. EU Book Sprints for ICT Research project in cooperation with UrbanIXD - Designing Human Interactions in the Networked City. Amsterdam.

Lemmens, J., Conradie, P.D, Stembert, N., Mulder, I.J. & Choenni, S. (2013). *De toekomst is open: Rotterdam Open Data in onderzoek en praktijk*. Kenniscentrum Creating 010, Hogeschool Rotterdam: Rotterdam.

Mulder, I. 2012. *Living Labbing the Rotterdam Way: Co-Creation as an Enabler for Urban Innovation Co-Creation as an Enabler for Urban Innovation*. Technology Innovation Management Review. September 2012 (2012), 39–43.

Mulder, I. *Opening up: Towards a Sociable Smart City*. In: Proceedings of Digital Cities 8, From Services to Partnerships, Munich, Germany, June 30, 2013.

Mulder, I. (in press). *Sociable Smart City: Rethinking our future through co-creative partnerships*. Forthcoming in: N. Streitz and P. Markopoulos (Eds.). Proc. of Distributed, Ambient, and Pervasive Interactions 2014 (DAPI/HCI 2014), LNCS 8530, Springer-Verlag: Berlin Heidelberg.

Stembert, N., Conradie, P., Mulder, I.&Choenni, S. (2013). *Participatory Data Gathering for Public Sector Reuse: Lessons Learned from Traditional Initiatives*. In: M.A. Wimmer, M. Janssen, and H.J. Scholl (Eds.): Proc. of EGOV 2013, LNCS 8074 (pp. 87- 98). Springer-Verlag: Berlin Heidelberg.

Van Waart, P. & Mulder, I. (in press). *Meaningful Interactions in a Smart City*. Forthcoming in: N. Streitz and P. Markopoulos (Eds.). Proc. of Distributed, Ambient, and Pervasive Interactions 2014 (DAPI/HCI 2014), LNCS 8530, Springer-Verlag: Berlin Heidelberg.

Over de onderzoekers

Dr. Ingrid Mulder is co-founder and research professor at Creating010, Rotterdam University of Applied Sciences and an associate professor of design techniques at Delft University of Technology. Ingrid obtained her MA degree in Policy and Organization Sciences, University of Tilburg (1998), and holds a PhD in human-to-human interaction design from the University Twente, Faculty of Behavior Sciences. She has been working for the European Commission regarding the monitoring and review of various EU projects in the context of Internet of Things and Smart Cities.

Peter van Waart, MA is a lead researcher at Creating010 and senior lecturer at the School of CMI. He received his Master degree from the Faculty of Social Sciences, Radboud University Nijmegen. Currently, he is establishing his PhD research on human values and design of meaningful technology at Delft University of Technology. Since 2010, Peter is a Member of Council, an advisory think-tank on Internet of Things for the EU.